

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

AJALOO-KEELETEADUSKOND

Üldajaloo kateeder

VILLU PÕLDMA

KUSAANI RIIK JA TEMA OSA

MAAILMA AJALOOS

Diplomitöö

Juhendaja v.- õp. L.MÄLL

S I S S E J U H A T U S

Käesolev töö on ülevaade Kušaani ^I riigi ajaloost, aga ühtlasi ka osast kirjandusest, mis on ilmunud selle riigi kohta. Lisaks sellele saab lugeja ülevaate ajaloo allikatest, probleemide uurimise tasemest ja astmest.

Kušaani riik on paljudele tundmatu isegi tänapäeval, aga see ei tähenda, et ta oli tundmatu tol ajal. Selle riigi ajaloo uurimisega on tegeldud juba üle saja aasta, aga põhilised probleemid on lahendamata. J. V. Zeimali arvates on põhjus selles, et Kušaani riigi daatumite ja nn. "Kaniška daatumi" ² kindlaksmääramiseks ei ole tähtis mitte faktide arv, vaid nende usaldusväärsus ³. Sellised allikad, nagu me võime leida Kreeka ja Rooma ajaloo kohta, puuduvad. Vaatamata sellele, et ta on vähetuntud, oli Kušaani riik suurriik. B. G. Gafurov märgib teadet vana-aja ajaloos milles märgitakse, et Kušaani riik oli sama suur ja võimas nagu Rooma, Hiina ja Partia ⁴. B. J. Staviski viitab samasugusele teatele Hiina ajaloost aastatest 245 - 250 m. a. j., mis ütleb, et maailm oli jaotatud kolme suurriigi vahel ja nimelt - Hiina, Kušaani ja Rooma. See teade on hilisemast ajast ja neid kahte võrreldes jõuame järeldusele, et Partia oli kaotanud oma endise positsiooni. Nendest teadetest järeldub, et Partia asemel oli tekkinud uus suurriik, mida lihtsalt tuntakse vähem.

Selle riigi ajaloos üks suuremaid probleeme on daatumid. B. G. Gafurov märgib oma ülevaatlikus töös, et antud küsimusega on tegelenud mitme põlvkonna teadlased, aga harva on suudetud midagi täpselt dateerida ⁵. Raskemaks peab ta "DK" kindlaksmääramist kaasaja ajaarvamise suhtes, mis lubaks otsus-

tada lisaks sellele paljude teiste aastaarvude üle ⁶ .

Lahenemisele lähemal on Kušaani riigi valitsejate järjekord, mis algab Kadfizes I -ga ja lõpeb Vasudevaga.

Esimene küsimus selles on Kušaani riigi piirdaatumid meie ajaarvamise suhtes, enne millist ja pärast millist aastat ei saa Kušaani riik eksisteerida ⁷ . Pikemalt arutati seda küsimust 1913. a. diskussioonil ⁸ . Nagu me nägime, jaguneb kronoloogiline probleem kahte ossa, üks sellest on suhteline kronoloogia ja teine absoluutne. Teine diskussioon selles küsimuses toimus 1960. a. Londonis, milline samuti ei lahendanud lõplikult Kušaani riigi daatumeid ⁹ . Edasi järgnes 1968. a. teaduslik konverents Dušanbes ¹⁰ .

Raskeks probleemiks on ka Kušaani riigi piiride tolleaegne kulgemine. Piiride kindlaksmääramiseks on tarvis selliseid allikaid, milliseid saab ainult üht viisi tõlgitseda.

Niisamuti on teadmata riigi rajajate päritolu ja seal kasutatud keel. Kindlaks on tehtud kultuurilised mälestusmärgid ja esemed, mis kuuluvad sellesse ajajärku, aga ka nende juures on palju hüpoteetilist, mida ei saa veel üheselt otsustada. Seega, nagu juba eelnevalt rõhutatud, on veel paljud seisukohad hüpoteeside tasemel ja hüpoteesides esitatud tulemused sõltuvad allikmaterjali interpreteerimisest.

Nõukogude teadlased on ka osa võtnud Kušaani riigi ajaloo uurimisest, sest osa Kušaani riigi kunagisest territooriumist on Nõukogude Liidu koosseisus ¹¹ . Seega on palju arheoloogilisi objekte Nõukogude Liidus ja nende väljakaevamisel saadud materjalid on nõukogude uurijatele allikateks. Esimene ekspeditsioon sellesse piirkonda organiseeriti Moskva Idamaade Kultuuri Muuseumi poolt aastatel 1926 - 1928.

Esmalt kaevati Termezis ¹² ja Kara-Tepes ¹³ . Kaevamisi alustati ka Põhja-Baktria, Horezmi ja Sogdiana piirkonnas. Väljakaevamisi teostas sama ekspeditsioon M. J. Massoni juhtimisel. Aastatel 1932 - 1937 jätkusid kaevamised Aiartamis, Tali - Barzus jm. S. P. Tolstovi juhtimisel toimusid aastatel 1937 - 1939 suuremad väljakaevamised Horezmis. Katta-Kurgan kaevati välja 1940. aastal. Peale sõda väljakaevamised jätkusid. Need algasid 1945. aastal Horezmi ekspeditsiooniga

Torpak-Kala piirkonnas ja kestsid 1950.aastani. Sogdianas juhtis ekspeditsiooni A.I.Terenozškin, see ekspeditsioon töötas 1945. - 1949.aastani. Peale sõda alustasid välja-kaevamisi ka Uzbeki NSV TA ekspeditsioon, mida juhtis V.A.Šiškin ja hiljem I.E.Guljamov, Tadžiki NSV TA ekspeditsioon ja Riikliku Ermitaaži ekspeditsioon. Eriti laiaulatuslik oli väljakaevamistöo Zeravšani orus. Kalai-Mir ja Kei-Kobad-Šah ning Muntšuk-Tepe kaevati välja 1951.aastal M.M.Djakonovi ja A.U.Mandelštami juhtimisel. Hissari ja Vakhaši orus teostasid väljakaevamisi B.A.Litvinski, J.A.Davidovitš E.Guljamova, T.I.Zeimal ja J.V.Zeimal ning A.M.Muhtaras. Alates 1948.aastast töötas ka arheoloogide grupp Surkhan-Darja piirkonnas L.S.Albarmi juhtimisel. Uzbeki NSV TA Kunstiinstituudi ekspeditsioon jätkas seal väljakaevamisi 1959.aastal G.A.Pugatšenkova juhtimisel ja töötas 1963.aastani. Kõrvuti sellega töötas seal ka Riikliku Ermitaaži, Riikliku Idamaade Ajaloo Muuseumi ja NSVL TA Aasia Rahvaste Instituudi ühendatud ekspeditsioon, mida juhtis B.J.Staviski ¹⁴.

Ekspeditsioonide juhid tegelevad tavaliselt teoreetiliste probleemidega. Esimesed uurimused kuuluvad siin aga välisautoritele. A.Gunningham, M.W.Simson olid esimeste seas, kes kirjeldasid Kušaani münte, mis leiti Ahin-Posh-Topest aastal 1879. Mathurā kohta ilmus kirjutis F.S.Growselt aastal 1880. ¹⁵ Järgnevad leiud ja teoreetilised arutlused andsid esialgu ülevaate üksikküsimustest, mis aga nüüd on viinud ajaloo kuiterviku taastamisele.

Kušaani riigi põhilised ajaloo allikad on pealkirjad. Need on leitud ehitistelt, kaljudelt ja muudelt esemetelt.

Esimesena leiti pealkirju Mathurāst ¹⁶. Esimesed pealkirjade kirjeldused ja publitseeringud kuulusid enamuses F.S.Growsele ja G.B.Bühlerile ¹⁷. Pealkirjad on olnud aluseks Kušaani riigi ajaloo dateerimisel. Nad sisaldavad ka teateid valitsejate, nende tegude, tiitlite, sugulusvahekordade jms. kohta. Pealkirjad on ka heaks vahendiks selles riigis kasutusel olnud kirja tundmaõppimisel. Pealkirjad on jaotatud kahte gruppi vastavalt nendes sisalduva ajaarvamise süsteemi järgi. Ühe grupi moodustavad pealkirjad, mis on dateeritud nn. "tundmatu ajaarvamise" järgi, ja teise grupi pealkirjad, mis on dateeri-

tud nn. "Kaniška ajaarvamise" järgi ¹⁸. Esimeses grupis on umbes 40 ja teises umbes 130 pealkirja ¹⁹. Täpset arvu ei saa määrata, sest osade pealkirjade selliselt paigutamise õigsus on küsitav.

Teine suur grupp ajalooallikaid on mündid, mis olid esimesteks teadeteks Kušaani riigist. Tänapäevani on leitud neid mitu tuhat. Kuldmünste on tuhande ümber ja vaskmünste ligikaudu kolm tuhat. Täpse arvu kindlaksmääramine on raskendatud, sest mõnede müntide omistamine Kušaani valitsejatele on küsitav.

Nõukogude Liidus hoitakse münste Riiklikus Ermitaažis, Riiklikus Ajaloo Muuseumis, Puškini-nimelises Riiklikus Kujutava Kunsti Muuseumis, Samargandi Muuseumis jm.. Välismaa mündikogudest on tuntud Briti Muuseumi, USA Numismaatika Ühingu Muuseumi, Berliini Muuseumi jt. muuseumide kogud.

Mündid annavad küllaltki hea ülevaate riigi ajaloost ²⁰. Nende järgi saab otsustada daatumite, valitsejate nimede, kirja, tiitlite jms. üle. Mündid on süstematiseeritud tüüpide järgi vastavalt nende erinevustele ja sarnastele joontele.

Suure rühma ajalooallikatest moodustavad kõik teised arheoloogilised leiud. On välja kaevatud linnu, templeid, kloostreid, losse, kindlustusi, mis kõik moodustavad Kušaani riigi kultuuri. Väiksematest leidudest võib märkida majapidamistarbeid, sõjariistu, kunstitooteid ²¹.

Kirjalike ajalooallikaid ei ole leitud. Suure grupi allikatest moodustavad Hiina, Tiibeti ja India päritoluga budistlikud tekstid, mis on koostatud peale V sajandit. Osa tekste jutustavad budistlikest munkadest, teine osa meenutab Kušaani riigi valitsejaid ²².

Hiina allikatest väärivad esmajoones märkimist kroonikad. Need räägivad Kušaani riigi tekkimisest ja suhetest Hiinaga. Suhetest Hiinaga räägib ka Ban-Chao kirjavahetus keisriga. Lisaks nendele on veel üksikud pealiskaudsed teated. Nende kõigi põhjal saame Kušaani riigi ajaloost mingi pealiskaudse ettekujutuse, mida me ei saa kontrollida teiste andmetega

ja selle tõttu ei tohi neid teateid üle hinnata ²³ .

Järgmise suure ajalooallikate rühma moodustavad Iraani allikad, mis annavad ülevaate Kušaani riigi langusest. Selle rühma hulka kuuluvad ajalookirjutised, pealkirjad ja mündid ²⁴ .

Viimase allikate rühmana võib nimetada Rooma päritoluga teateid. Esimesena nimetatakse kirjanduses tavaliselt apostel Foma kirjeldust Kušaani riigist ²⁵ . Roomaga puutus Kušaani riik kokku ainult diplomaatia ja kaubanduse kaudu, seetõttu Rooma allikates sisalduvad teated on napisõnalised ja pealiskaudsed. Rooma kunstis ja mündinduses nähakse teatud eeskuju kušaani kunstile ja mündindusele ning käsitletakse nende kaudu Kušaani riigi daatumeid kui võimalikke paralleelselt Roomaga.

See oleks lühike ülevaade ajalooallikatest, nende sisust ja kautamise võimalustest. Aga lõpuks peatuksin veel kirjandusel.

Kirjanduses käsitleti Kušaani riiki seoses India, Rooma ja Hiina ajalooaga. Esimesed tööd, mis käsitlesid Kušaani kui omaette riigi ajaloo üksikuid küsimusi, olid müntide publikatsioonid ²⁶ . Järgnesid üksikute pealkirjade interpretatsioonid ja esimesed kokkuvõtted ²⁷ . Siis kerkis ka esile kušaani kronoloogia küsimus ²⁸ . Kirjanduses on palju tähelepanu pööratud ka kunstile, on käsitletud kunsti eriliike ja aspekte ja võrreldud seda maailma kunstiga. On ilmunud täielikke ülevaateid nii müntidest, pealkirjadest, kronoloogiast kui ka kunstist ²⁹ . On aga vähe ilmunud töid, mis käsitlevad Kušaani riigi ajalugu kui tervikut. Siinkohal võib nimetada esmajoones B.N.Puri tööd "India kušaanide võimu all " ³⁰ . Seda tööd on hinnanud Robert P. Goldman ³¹ . Ta heidab teistele kušanoloogidele ette, et nad ei ole käsitletud Kušaani riigi ajalugu tervikuna, vaid on kirjutanud töid selle ajaloo üksikutest küsimustest. B.N.Puri kohta ütleb ta, et viimane on kirjutanud dünastiatest, poliitikast, usust, majandusest, kaubandusest, meditsiinist, soengutest jne.. Tõepoolest, 268-leheküljeline töö sisaldab lisaks poliitilisele aja-

loole ka etnograafilisi andmeid. Robert P. Goldman kirjutab, et B.N. Puri tõstab esile Kušaani perioodi eraldatuse, aga eitab erilist kušaani kultuuris. Retsensent heidab autorile ette võrdluste puudumist ja liiga lihtsate tõdede esile-toomist. Eriti hindab ta aga autori laiaulatuslikku materjali esitamist ja märkmeid kušaani numismaatika kohta ja pealkirjade nimekirja teose lõpus.

Et Kušaani riigi ajalugu on lahendamata probleemidest rikas, on autorid hõivatud üksikfaktide kindlakstegemisega ja isegi nõukogude teadlastel ei ole olnud küllaldaselt andmeid, et kirjutada Kušaani riigi marksistlik ajalookäsitlus. Seda küsimust on püüdnud lahendada J.G. Guljamov³².

K U S A A N I D E P Ä R I T O L U J A
R I I G I A S U K O H T

NSV Liidu ajaloo õpik nimetab tohaare e. kušaane nomaadideks¹. V.Struve idamaade ajaloo õpik ütleb, et need nomaadi hõimud olid sakid-sküüdid. Suur Nõukogude Entsüklopeedia nimetab neid iraani-keelseteks yue-zhi² hõimudeks, kes asusid Huane e. Dun- Huanuo ja Qi-lion'i mäeahelike vahel, kes umbes aastal 160 e.m.a. aeti sealt hunnide poolt ära Sogdianasse ja Baktriasse. V.G.Gafurov peab ebaselgeks hõimude päritolu, kes rajasid Kušaani riigi. Ta nimetab riigi rajajatena paikseks muutunud rändhõime, kes olid pärit yue-zhi, wu-sun'i või saki-sküüdi hõimude hulgast³. Kušaani riigi rajajate päritolu uurimisel on kõige rohkem tuginetud Hiina kroonikatele⁴. Hiina kroonika andmetel on yue-zhi hõimude ränne selline: Nende algne elukoht oli Dun-Huanuo ja Qi-lioni mäeahelike vahel Hiina Gang-Shu provintsis. Sealt olid nad sunnitud lahkuma hunnide surve, sest hunnid olid saavutanud võidu nende üle. Yue-zhi hõimud liikusid läände. See sündmus on dateeritud aastasse 165 e.m.a. Nende teekond suundus Takla-Makan'i kõrbe. Teel oli neil kokkupõrkeid wu-sun'i hõimudega. Osa nendest rändhõimudest nn."väike-yue-zhi" hõim siirdus lõuna poole ja teine osa nn."suur-yue-zhi" hõim jäi põhja poole Sör-Darja jõe orgu, kus olid saki e. sse e.sai e.sak või saka hõimud, kes sunniti taanduma lääne ja lõuna poole. Löpliku peatuspaigana nimetab kroonika Amu-Darja orgu e. Põhja Baktriat. B.N.Puri järgi on see "mongoliidse päritolu teooria"⁵. Sellise mongoliidse päritolu poolt on paljud autorid⁶. Edaspidine sündmuste käik oli järgmine: Yue-zhi hõimud jagunesid viide harru⁷.

Nendest ühte nimetati Kušaani haruks ja kohta Kušaana. Hiljem ühendasid Kušaani enda alla neli ülejäänut ja moodustus hõimuliit, mida tunti Kušaani Riigina. Rooma allikatest ilmneb, et Baktria vallutajad olid asiad, pasianid, sakaraulid ja tehhaarid⁸. Justinianus nimetab rändhõime sakaraulideks ja asianideks, aga hiljem jälle tohhaarideks. Tolstovi arvates olid yue-zhi hõimud massageetide idaharuks⁹. Nõukogude teadlaste enamik pooldab seisukohta, et need olid iseseisvad hõimud, J.E.van Lohuizen -de Leeuw peab neid üheks sküüdi hõimu haruks¹⁰, W.N.Tarn asiadeks¹¹. B.N.Puri vaatleb pikemalt Kušaani Riigi rajajate päritolu. Ta analüüsib paljusid seisukohti ja annab neile oma hinnangu¹². 1. "Türgi päritolu teooria". Selle seisukoha pooldajad analüüsivad keelelisest küljest Kušaani valitsejate tiitleid¹³. Osa autoreid aga jälgib Kušaani müntidel esinevaid portreid ja leiab, et need sarnanevad etniliste joonte poolest türklastele, aga mitte rändrahvastele¹⁴. Seega on selle teooria aluseks tiitlite lugemine türgi tiitliteks ja etniliste joonte sarnasus türklastega. B.N.Puri arvates see seisukoht ei ole õige, sest türgi element selles piirkonnas ilmus peale Kušaani Riigi eksisteerimist¹⁵.

2. "Iraani päritolu teooria". Selle teooria alusepanija oli F.W.Thomas¹⁶. Tema seisukoht tugineb Kušaani nimede lugemisele, milles nimede "Kadphises" või "Kaneski" (Kaniška) või Ooeski (Huviška) lõpp on "es" või "i" nagu "Maues", "Azes" jt. iraani nimed, mis tähendaks kohalikku päritolu, sest nende lõpud on sarnased.

3. Iraani-Saki päritolu on tõestanud S.Konow, kes tugines terminitele, mida kasutati Hiina Turkestanis ja millised olevat pärit Iraani keeltest¹⁷.

4. India allikatest on kasutatud selle küsimuse lahendamisel Purān'ide dünastilist nimekirja¹⁸. Selles märgitakse nime "Tushāra", mis tähistab kuninga dünastiat. Nende järgi olevat seal valitsenud Yavana dünastia kuningad. Sama nime märgib ka vana budistlik tekst "Rāmāyana Mahabhārata"¹⁹. Selles märgitakse, et turkhāra'd olid puhast tõugu ja elasid omal maal Tukharas (Tokharistan). Nende kohta märgitakse selles tekstis veel, et tukhara kuningas vallutas India kreeklastelt ja 14 nende kuningat valitsesid üle 100 aasta. Nendest teooriatest kokkuvõtteid tehes märgib B.N.Puri, et kõige tõenäolisemad on järgmised neli asjaolu²⁰:

1. Võimalik, et kušaanid elasid Baktrias või ka veidi lõunapool, aga nad võisid olla endise saki hõimu haru.
2. Indias tunti neid tohhaaridena ja ei kasutatud hõimu nime.
3. "Yabgou" tiitel on pärit vist yue-zhi'delt, kes vallutasid Baktria.
4. Sakid tõrjusid hiljem yue-zhi hõimud välja.

M.Rosenfield peab kušaanide nime dünastia nimeks, ta tõlgendab tiitli kušaanide mündilt "shaonanoshao Kaneski Koshano" kui "kuningate kuningas kušaanide (dünastia) kuningas"²¹. Koha nimi, kus kušaanid elasid, tuletab ta Mathurā lähedal asuva künka nimest "Tōkri-Tilā", mis tõlkes on "Tukhāri kuningas", seega M.Rosenfieldi järgi Toharistan on maa-ala, mis on Hindukuš'ist põhja pool. Hiina allikates esineb "tohhaari" nimi kui "tu-ho-lo". Nagu me näeme on Toharistan'i elanikke nimetatud tohhaarideks, seega kõik tõestused viivad selleni, et tohhaarid on tuntud elukoha järgi. Samuti keel, mida need rahvad kasutasid, on saanud nime "tokharian" e. "tohhaari", ja M.Rosenfieldi järgi kuulub indo-euroopa keelte rühma²².

A.N.Bernštam lähtub terminist "tochri", millega uiguurid nimetasid kogu iraani keeltega ela-

nikkonda Ida-ja Lääne-Turkestanis ja Sogdianas²³.

Uiguurid nimetasid nelja tohri e. iraani hõimu.

1. Lõuna-Toharistanis. 2. Lääne-Toharistanis. 3. Sog-

de. 4. Sogde Põhja- ja Lõuna- Tjan-Šanis. Selle

põhjal oleksid tohhaari hõimud kõik need eelpoolni-

metatud. Seega autori järgi on tohhaarid samad

yue-zhi hõimudega, kes olid segunenud usunnidega.

A.N. Bernštam tõestab, et tohhaarid ja kusaanid olid

samad hõimud. Ta viitab sellele, et enamik uurijaid

samastavad antiikautorite asiad kusaani ning usun-

ni segunenud hõimudega ja et idas tunti usunne toh-

haaridena. Nagu me nägime samastab autor kusaani e.

tohhaari hõimud yue-zhi'dega, keda läänes tunti veel

teiste nimede all. A.N. Bernštami keelelise uurimuse

põhjal on vormid "kushana", "kushen", "kušān", "gu-

sāna" ja "gushan" tohhaaripäraseid muutused vormist

"usun". Tiitel "jabgu" aga hiina päritoluga, mis

oli tuntud usunnidele ja mis võeti hiljem omaks ku-

saanide e. tohhaaride poolt. A.N. Bernštam'i kokku-

võte:

Transkriptsioon		
Hiina	Antiik	Vana-iraani
ta - yue - zhi	massageedid	tohhaarid
usunnid	{issedoonlased	kusaanid
	{asiad	

V.A. Livšitsi keelelise analüüsi põhjal on kusaanid üle võtnud baktria keele, aga ka omalt poolt seda mõjutanud, mis uue keele ja kirja tek-

kimisele kaasa aitas²⁴.

Artikkel, hiljuti ilmunud nõukogude autorite teoses "Vana India", kusaanide kohta võtab aluseks tohhaari keelte "A" ja "B" uurimise ja väidab, et

rändhõimud andsid Kesk-Aasia rahvastele oma nime,

aga aja jooksul segunesid kohaliku elanikkonnaga ja kaotasid pikapeale ka oma keele²⁵. Artikli autor

tugineb F.W.K.Müllerile oma otsustuses, et Bakt-
riat hüüti Toharistan ja elanikkonda tohhaarideks.²⁶
Ta on nõus H.Bailey seisukohaga, et "tohhaari" ni-
me kasutati teiste poolt, sest ükski kusaani peal-
kiri ei sisalda seda nime²⁷. Autor peab müntidel
esinevat keelt iraani keeleks, mis Henning'i järgi
oli Baktrias enne kusaane²⁸. Seega kohalik keel ja
kiri võeti rändhõimude poolt üle. Kirjas kasutati
Xuan-Zang'i järgi 24 kreeka tähte ja lisaks veel
ühete, mis tähistas Baktria "š" häälikut.

On ilmne, et II saj. e.m.a. toimus Kesk-Aasias
ulatuslik rahvaste liikumine, mille juures rändhõi-
mud muutusid paikseteks ja võtsid üle kohaliku kul-
tuuri. V.A.Zadneprovski jaotab Kesk-Aasia rahvad
kolme gruppi. 1. Hõimud Kesk-Aasia päritoluga (yue-
-zhi ja wu-sun). 2. Kohalikud hõimud (sakid, kang-
-kiu jt.). 3. Kirde osast pärit hõimud (šarmaadid).²⁹
Ta tugineb kurgaanide uurimisele, mis asuvad
yue-zhi hõimu teel. Ta võrdleb neid Baktria ja Tjan-
-šani kurgaanidega ja leiab nende sarnasuse. Mõne-
des detailides kurgaanid erinevad aga osades detai-
lides sarnanevad need saki kohaliku populatsiooniga.
kurgaanidega. Nagu näha saab siit järeldada sisse-
rändajate ja kohalike hõimude segunemist.

V.J.Zezenkova järgi Kusaani riigis olid segune-
nud mitmed etnilised tüübid, milledest põhilise
tüübi moodustab europiidne. Eristatud on veel mitu
vahemere tüüpi, kohalikku kesk-aasia tüüpi ja mon-
goliidset elementi, samuti andronovo, lääne-aasia,
armeenia ja ekvatoriaalse tüübi jooni. Iseloomuli-
kuks kusaani ajal peetakse antiikset vahemere tüü-
pi. Lõplikult otsustab autor, et võrreldes kusaani
mündi ja heftaliidi mündi tüüpe ning antropoloogi-
lisi andmeid võib öelda, et yue-zhi hõimud,
mis olid osa kusaanidest ja heftaliitidest, olid
europiidsed ja omavahel tihedalt seotud³⁰.

T.P.Kijatkina järgi, kes tugineb Tadžikistani lõunaosas olevate matusepaikade uurimisele (ta mõttis sealt leitud koljusid), on Põhja-Baktriasse tunginud hõimud mitme antropoloogilise tüübi segu.³¹ Sellisele uurimisele pani aluse 19.saj.lõpul Ch. de Ujfalvy. Ehkki on juba üle poole sajandi püütud yue-zhi põhitüüpi täpselt kindlaks määrata, ei ole veel vähese uurimismaterjali tõttu lõpliku otsuseni jõutud.

Müntidel esineva portree järgi on kindlaks tehtud, et neil oli nōo ülaosa kaalukam kui alaosa. Selline kolju on aga iseloomulik Lääne-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvastele, s.o. lõuna-europiidsele rassile. Neil portreedel aga on pea tagakülg selline nagu põhja-europiidsel rassil kuid esileulatuv nina kuulub lääne-aasia tüübile. A.N.Zelinski ja I.G.Rjškovi järgi sellist koljut omavad tihti Pamiiri elanikud, autorid esitavad järgmise kokkuvõtte.³²

1. Varase kusaani tüüp vastab kõige rohkem põhja-europiidsele rassile ja on lähedane yue-she tüübile.
2. Heftaliidi tüüp on aga kõige lähedasem Pamiiri rahvaste rassilisele tüübile.
3. Rassilise tüübi muutus kusaanidest heftaliitideni on sujuv. Kahe äärmise, varase kusaani ja heftaliitide vahel ei ole suurt erinevust. Nad mõlemad on ida-iraani antropoloogilist tüüpi. Kokkuvõtte nendest oleks selline, et a. 130 e.m.a. yue-zhi või eelkusaanid tõid Kesk-Aasiasse antropoloogilise tüübi, mis kuulub põhja-europiidsesse rassi, aga kohalik keskmine tüüp ei olnud uustulnukatest palju erinev. Kusaani tüübist leiame aga pamiiri elementide mõju.

Segunemist näitab ka keeleline uurimine. I.M.Oransky järgi oli see territoorium intensiivse keelelise kokkupuute kohaks, kus segunesid indo-aaria ja iraani keeled. Seda näitab häälikute, sõnade ja grammatilise struktuuri tihe

sugulus³³.

Nagu nägime valmistab palju raskusi kusaanide päritolu kindlakstegemine. Selleks on kasutatud kirjalike teadete analüüsi, nimede ja tiitlite, keele ja kultuuri uurimiste ning antropoloogiliste mõõtmiste tulemusi.

Kindlaks on suudetud teha ligikaudselt, et Kusaani Riik ühendas endas paljude etniliste, keelaliste ja kultuuriliste elementide kogumikke. Täpsem otsustus aga sõltub juba allikate tõlgitsemisest. Nii võib olla „Kusaani“ nimi samahästi hõimul kui ka dünastial, nad võivad olla pärit nii rändhõimude kui ka kohalike elanike hulgast. See küsimus jääb detailides selgusetuks seni kuni ei leita kindlat ja usaldusväärset allikat, mida saab ainult ühtviisi tõlgitseda. Siin läbivaadatud võimalused on üheväärsed ja ei ole alust neist ühtki eelistada.³⁵

Täie kindlusega võib aga öelda, et esialgne riiklik moodustis tekkis Baktrias. Hiina kroonika järgi olid seal yue-zhi hõimud jagunenud viide harru³⁶, milledest kerkis esile kusaani haru ja moodustas Kusaani riigi³⁷. Tolle riigi täpse asukoha määramine on sama keerukas nagu teisedki küsimused Kusaani ajaloos. Ka siin on takistuseks ainuõigete allikate puudumine.

Seega viie haru ühendaja oli Kudžula Kadfizes³⁸. Tema vallutustest nimetatakse Partiat, Kabuli, Kašmiiri ja Arahosiat. Riigi pealinn oli põhjaosas ja hiina allikate järgi oli see Lanshi, mida samastatakse Baktria Aleksandriaga.

Teise valitsejana nimetavad hiina allikad Wima Kadfizes'i, kes oli Kudžula Kadfizes'i poeg³⁹. Tema vallutustest on teada hiina pärimuste järgi Põhja-India. Kaugemale Indiasse tungis kõige populaarsem valitseja Kaniška⁴⁰, kelle vallutused ulatusid Kesk-

Indiasse. Kaniska viis pealinna üle Purusapurasse (Pešavar Indias). Täpseid Kusaani riigi piire pole suudetud kindlaks teha. B.G.Gafurov toob ära väga umbkaudsed piirid viidates Indiale, Afganistanile ja Nõukogude Liidu territooriumile⁴¹ (vaata kaart lisa 2). Täpsemad piirid määrab B.J.Staviski.⁴² Tema järgi hõlmab Kusaani riik Horezmi, Sogdiana, Baktria ja Sõr-Darja ülemjooksu, Gandhara ja Pandžabi ning Kesk-India Narmadā jõeni lõunas.

Kusaani riigi piiride küsimust on vaadeldud Kusaani valitsejate vallutuste järgi alates Kadfizes I-st. Hiina kroonika ütleb et ta vallutas Partia, Kabuli Arahosia ja Kašmīri, aga Kadfizes II vallutas suure osa Indiast. Pealkirjade "K-2", "K-3^a", "K-4", "K-11^a" ja "K-11^b" ning "K-18^a" alusel ulatusid vallutused idas Vāranāsi'ni (Varanashi e. Benares) ja loodes Bahawalpur'ini⁴³ (valitseja Kaniska ajal). Kirjalike allikate järgi valitses Kaniska Khotanis, Kašmiriis, Tung-li's ja Pan-chi's. Müntide leiu järgi võib arvata, et ka Bihar'is⁴⁴. Kusaani riigi piirid ulatusid kõige kaugemale Kaniska ajal ja Kusaani riik oli siis kõige suurem. A.Banerji järgi Kusaani riigi alla kuulusid maad tänapäeva Afganistani ja Lääne-Pakistani all ja samuti territoorium, mis on Kesk-, Põhja- ja Loode-India all kuni Bihara'ni idas ja Narmadā jõeni lõunas⁴⁵. Põhjapoolsete piiride küsimus pole veel lahendatud. Osa uurijaid arvab, et põhjapiiriks oli Hissari joon, teised arvavad, et ka Sogdiana, Horezm ja Fergana kuulusid Kusaani riigi alla.

Hiina allikate järgi oli Fergana (Ta-Yüan, Po-lona või Bohan) autonoomne piirkond. Aga et Ta-Yüan'i pealinna nimetati Gui-shan, ("Tsian-hang-shu" järgi) enne Kusaani riigi Moodustamist ja hilisemad keskaegsed pärimused räägivad ka Fergana valitsejate päritolust kui endistest yue-zhi'dest võib arvata,

et Kušaani riigi ja Fergana vahel oli mingi side. N.G.Gorbunova, analüüsinud kirjalikke allikaid ja arheoloogilisi andmeid teeb järelduse, et nende põhjal veel ei saa öelda, et Fergana oleks osa Kušaani riigist. Kultuur aga näitab sidemeid Kušaani aladega⁴⁶.

S.P.Tolstovi ja B.J.Staviski arvates kuulus Horezm Kušaani riigi koosseisu. S.P.Tolstov toetub Horezmi mündileidudele. Tema järgi olid kušaani mündid Horezmist kohalikud mündid teatud ajaks välja tõrjunud, ning kinnitavat Horezmi kuulumist Kušaani riigi alla⁴⁷. V.M.Massoni vastuväide on, et Horezmi münt oma tüübilt on vahetult järgnev Kreeka -Baktria riigi müntidele ja on arvata, et nad ka ajaliselt vahetult teineteisele järgnesid. V.M.Massoni arvates ei ole Kušaani münt isegi horezmi münti mõjutanud, vaid suurem mõju on olnud partia mündil ja kušaani müntide leiud Horezmist on juhusliku iseloomuga. Oma sõnade kinnituseks lisab ta, et arheoloogiline materjal räägib ka Horezmi sõltumatuse kasuks⁴⁸. B.J.Staviski tugineb ühele stupa mudelile, mis leiti Horezmi territooriumilt⁴⁹. V.M.Masson aga ei pea seda leidu tähelepanuväärseks budistlikuks mälestusmärgiks selline juhuslik leid ei tõestavat veel sugugi Horezmi kuulumist Kušaani riigi koosseisu⁵⁰.

M.Sprengling'i, E.Honigmani, A.Maricq'i ja A.M.Mandelštami arvates kuulusid Sogdiana ja Tšats (Tšatsstan) Kušaani riigi koosseisu⁵¹. Sellele viitab ka "Sutramkari" tekst⁵². B.J.Staviski arvates kinnitavad seda ka kaks linna, mille nimed on mõlemal juhul "Kušan". Müntide puudumist seletab ta vähese rahamajandusega selles piirkonnas. B.J.Staviski arvates oli põhjapiir Kudžula Kadfizesi ajal kas piki Amu-Darjat või ka võimalik, et piki tegelikku Baktria põhjapiiri mööda (Hissari joon). Kaniška aeg-

se riigi piir aga läks põhjas piki Araali mere kallast ja kirdes piki Tšatši põhja piiri. Tema kokkuvõte on järgmine: 1. Kudžula Kadfizesi ajal ei olnud keskus Sogdianas vaid Baktrias, võimalik isegi et Paremkalda -Baktrias. 2. Sogdiana, Horezm ja Tšatš läksid üheaegselt Kušaani riigi koosseisu ja nimelt Kušaani riigi õitseajal, s.o. kas Wima Kadfizesi valitsemisaja lõpul või Kaniska võimuloleku algaastatel. 3. Põhilised Kang-Kiu alad ei olnud Kušaani riigi võimu all. 4. Fergana kohta on vähe andmeid⁵³.

M.E.Masson kirjeldab piiride kulgu järgmiselt: 1. Läänepiir kulges piki Karabili kõrgustikku, haaras kogu Kara-kumi, suundus Pakistani, haaras paremkalda Murgabi jõest kuni Margiana Antioccuseni (Vana Merv), siis pöördus järsult läände ja suundus edelasse kuni Araali mereni. Seega Kušaani riik hõlmas Kesk-Karakumi, suure osa Zaunguski Karakumist, Tamauski oblasti ja Amu-Darja delta. 2. Põhjapiir kulges pikki Araali idakallast, suundus itta läbi Arõsi ja Tsimkenti piki Talassi Alatau kõrgustikku, Susamār-Taud ja Moldot-Taud kuni Napōnini. 3. Idapiir algas Isōk-Kuli järve juurest, pöördus kagusse, möödus läänepoolt Kaškaariast ja Jarfendist ning suundus Benareseni⁵⁴.

S.P.Tolstov jaotab antiikse perioodi Kesk-Aasias nelja etappi, millest esimene oli arhailine ja kestis XIII saj. kuni IV saj. e.m.a., teine oli hellenistlik ajajärk alates IV kuni I saj. m.a.j., kolmas oli kusaani ajajärk ja kestis I kuni III saj. m.a.j. ja viimane kusaani-heftaliidi periood kestusega IV -VI sajandini¹. See jaotus on tinglik ja ei pretendeeri täpsusele ehkki määrab Kusaani riigi asukoha ajaskaalal. Kusaani riigi sisepoliitilist ajalugu on periodiseerinud B.J.Staviski. Ta jaotab selle: 1. Kusaani-Baktria ajajärguks, millal Afganistani alad olid eraldi poliitilise üksusena, II ja I saj. e.m.a.. 2. Kusaani riigi tõusu aeg I kuni III saj. m.a.j., Sel ajal liideti Afganistani ja India alad. 3. Languse aeg III - IV saj.m.a.j., mil üksikud piirkonnad eraldusid iseseisvateks poliitilisteks ühendusteks². A.M.Bernštam soovitab jaotada sama aja kahte perioodi : 1. Kogu riigi ajalugu kuni Vasudevani, s.o. II saj. viimase veerandini, mis tähistab riigi majanduslikku ja poliitilist tõusu. 2. Languse ajajärk, mil ta piirid hakkasid koomale tõmbuma. Esimest etappi nimetab ta kusaani-tohhaari ajajärguks³.

Hiina kroonika andmetel aeti yue-zhi hõimud Gang - Shu provintsist ära aastal 165 e.m.a.. Nende jõudmist Baktriasse dateeritakse hiina saadiku teadete järgi aastasse 125 e.m.a. või veidi varem⁴. "Hou-hang-shu" teatel veidi rohkem kui saja aasta pärast kusaanid alistasid endi naabrid⁵. Seda teadet kasutatakse Kusaani Riigi algdaatumi kindlaksmäära-

misel. "Hou-Hang-shu" käsitleb sündmusi alates aastast 25 m.a.j. kuni aastani 220. Varasem kroonika, milles sündmused kestavad aastani 25, ei räägi sellest. Siit on tehtud järeldus, et enne aastat 25 ei saanud Kušaani riik eksisteerida⁶. J.V. Zeimal lisab selgituseks veel, et seda otsust ei saa mingi muu teatega kontrollida, sest igasugused muud teated sellest sündmusest puuduvad.

Mis sellesse puutub, siis võib öelda, et selline otsustus ei saa pretendeerida absoluutsele kindlusele, sest sündmused ei juhtunud Hiinas ja vaevalt, et varasema kroonika (Hang-shu) kirjutaja oleks pidanud neid sündmusi nimetama. Aga "Hou-hang-shu" kirjutaja teatas sellest võib-olla seetõttu, et Kušaani riik oli juba küllalt võimas. Eriti umbmäärane teade "mõned aastad peale saja" lubab oletada, et need sündmused olid kaua aega enne asetleidnud ja täpsemad andmed võisid puududa.

Piirdatum, millest hiljem Kusaani riik ei saa eksisteerida, on ka määratud kaudsete andmete põhjal⁷. Ida aladel võttis võimust India Gupta Riik, millisest kõige varasem teade on pealkiri Mathuräst aastast 61 Gupta aja järgi (380/381 a. m.a.j.). Lääne alade kaotust dateeritakse Kušaani-sassaniidi müntide järgi, millel veel kuninga tiitlis on nimi "Kušaani kuningas". Sealt on saadud aastaarvud 325 kuni 380 m.a.j. . Esimene valitseja, kes kandis tiitlit "Sakastani India ja Turkestani kuningas" oli V.G.Lukonini andmetel Varaharan II aastast 276 ja selline tiitel säilis 367.aastani m.a.j. . See näitab, et need alad olid veel ühendatud 367. aastal⁸.

Kronoloogia taastamine absoluutarvudes ei ole tänini veel õnnestunud. 1913.aastal toimus esimene rahvusvaheline diskussioon sellel teemal. Siis käsitleti ainult ühte hüpoteesi, kusjuures ilmnes,

et lõplikuks otsustuseks on vähe andmeid⁹. Järgmine diskussioon toimus 1960.aastal. See algas dr. A.K.Naraini sõnavõtuga, milles viimane ütles, et nad on ikka veel selle sama takistuse ees, mille ees nad olid juba 1913.aastal, st. et ei ole usaldusväärseid tõendeid ja ei saa kindlalt "Kaniška daatumit" nimetada. Dr. A.K.Narain tõstis päevakorda hüpoteeside "DK-87" ja "DK-144" lahendamise. Tema arvates ei ole need daatumid tõepärased vaid "DK" on kusagil aa. 100 ja 127 vahel. Argumentideks esitab ta karõsti pealkirja Khalatse'st ja Torpak-Kala dokumendid. Ettekandja arvates ei ole võimalik isegi "DK-128" nagu arvavad nõukogude teadlased ja "DK-78", mida eitavad numismaatika andmed ja hiina allikate teated. Tema oletuse kohaselt võivad olla õiged kas "DK-114" või "DK-119" kui Kaniška oli samaaegne Ch'en P'an'iga. Dr. A.K.Narain viitab oma arvamuse tõestamiseks veel "Peripulusele", mille andmed ei toetavat hilisemaid daatumeid¹⁰. Ka 100 aastane ajavahemik pealkirjade dateeringutes alates pealkirjast "TA-191" ja kuni pealkirjani "TA-303" sobivat hästi aastaga "DK-103"¹¹. Siin ei olnud dr. A.K.Narainiga nõms dr. Eggermont, dr. Maricq ja dr. MacDowall, eriti selles, mis puudutab "Peripulus"-t. Diskussiooni käigus esitati ka teiste poolt sarnaseid vastuväiteid. Järgnevalt olid päevakorras küsimused Vikrama ja saki ajajärgkude kohta. 1. Kas kušaanid olid saki hõimu haru? 2. Kas need kaks ajajärku võisid korraga esineda?

Edasi käsitleti hiina allikaid. Professor Pulleyblank märkis, et vastavalt "Hou-hang-shu"le oli Wima kuningaks aastal 120 ja võis olla võimul ka aastal 100 m.a.j., aga see ei sobi igal juhul kokku aastaga 78. Dr.Narain, dr.Zürcher ja dr. Bivar aga tõlgendasid "Hou-hang-shu" andmeid teisiti. Erinev tõlgitsemine hakkas silma ka arheoloogilis-

te materjalide puhul. Professor Basham dateeriks Kaniška valitsemise alguse aastasse 78 või 125. Et dateering oli tehtud pealkirjade alusel, ilmnes ka siin, et hüpotees oleneb otseselt sellest, mis pealkirjast välja loetakse ja kuidas pealkirja dateeritakse. A. Maricq koostas tabeli, mille andmed on võetud Surkh-Kotal'ist leitud pealkirja põhjal.¹²

Vana saki aeg	Vikrama aeg	Kaniška aeg
a. 158 e.m.a.	a. 58 e.m.a.	a. 128-129 m.a.j.

Siit $285 - 158 = 127$, milles 285 on pealkirja dateering.

Järgnevalt pöörati tähelepanu kušaani müntidele ja tiibeti kirjalikele tekstidele. Niisamuti nagu nende andmete analüüs ei andnud ka paremaid tulemusi rooma ja iraani dokumentide läbivaatamine. Lõpuks esitas A. H. Dani tulemused, millised olid saadud radiaktiivse süsinikusisalduse uurimise põhjal. Puit oli võetud väljakaevamiste ajal Shaikhen-Dheris (Pakistanis). Esimene proov saadeti Michigani Riiklikku Ülikooli. Selle uurimise tulemusena saadi kaks aastaarvu, esimene a. 147 e.m.a. ja teine a. 93 m.a.j.. Et proov oli võetud majast, mis oli põlenud Kaniška ajal, siis peaks Kaniška valitsemise aeg olema selles ajavahemikus. Kaks järgmist proovi kontrolliti Washingtoni Riiklikus Muuseumis, nendest üks andis tulemuseks aastaarvud 47 e.m.a. ja 93 m.a.j. ja teine 252 e.m.a. ja 132 m.a.j.. Märkusena lisab A. H. Dani, et viimane proov oli mitme perioodi materjalide segu. Sellest katsest ilmneb, et Kaniška valitsemise ajaks sobib aasta 93, aga valitsema hakkas ta tõenäoliselt veidi varem ja selle tulemusega võib sellisel juhul sobida aasta 78. Lõplikult aga neid andmeid ikkagi ei usaldata, sest ajavahemik on küllalt pikk.¹³

Samasuguse tulemusega lõppes 1968.aasta diskussioon Dušanbes. Seal oli päevakorras lisaks kronoloogia arutelule laiemalt kogu kusaani ajajärk Kesk-Aasia ajaloos. Põhiettekanne ja pikem töö oli esitatud J.V.Zeimali poolt¹⁴. Tema töö põhiseisukoht ongi, et ilma usaldusväärsete andmeteta ei saa "Kaniška daatumit" kindlaks määrata. Kirjanduses käsitletakse tavaliselt seda küsimust selliselt, et tuuakse mõni populaarseim seisukoht ja lisatakse harva, eriti sissejuhatavates töödes, et see küsimus on veel lahendamata.

Suure Nõukogude Entsüklopeedia andmetel yue-zhi hõimud aeti oma algsest elupaigast ära umbes aastal 160 e.m.a., riik tekkis aastal 15 m.a.j., Kadfizes I valitses aastatel 15-45 m.a.j., Kadfizes II aa.45-78 m.a.j. ja Kaniška aa. 78-123m.a.j.. Sealt saame veel teada, et aastal 99 viibis Kusaani saadik Roomas ja juba III saj. hakkasid üksikud alad Kusaani riigist eralduma. Absoluutse kronoloogia kõige populaarsem seisukoht on "DK-78", seega entsüklopeedia pakub kõige populaarsema seisukoha. Tõsi küll, siin on jäetud isegi selgitused ära, et sellest vaieldakse, aga sissejuhatuseks on see artikkel küllaldane. Õpikutes esineb tavaliselt väga väike teade Kusaani riigi kohta. Nõukogude Liidu ajaloo-õpikud ütlevad ainult, et Kreeka-Baktria riigi territooriumile sissetunginud nomaadid (tohhaarid e. kusaanid) rajasid I saj.m.a.j. suure Tohhaari e. Kusaani riigi. On ka antud veel languse kohta aastaarv, et sassaniidid vallutasid omakorda Baktria aastal 226 m.a.j.

B.G.Gafurov¹⁵ oma sissejuhatavates artiklites toob ära mitu daatumit(aa.78;110;115;128;144,m.a.j.), lisades selgituseks, et küsimus on lahendamata.

B.J.Staviski esitab probleemi samuti sellisena nagu

ta on lahendamata. Ta märgib olulisena, et puudu on üks daatum, s.o. Kaniska valitsemise algus, mis lubaks määrata ülejäänud daatumid vastavalt sellele¹⁶. B.J.Staviski esitab veel andmeid hiina allikatest, kus hiina saadik Zhang-gian¹⁷ külastas Baktariat ja nägi seda alistatuna aastal 128 e.m.a. . Eelmises teates aga aastast 141 e.m.a. oli Baktaria iseseisev olnud . B.J.Staviski lisab märkuses, et aasta 128 on oletatav , sest mõned arvavad , et see oli hoopis aastal 126 e.m.a. . Yue-zhi hõimude lahkumise aastaarvu Hiinast märgib ta aastaga 165 e.m.a.¹⁸, Riigi alguseks loeb ta hiina kroonika andmetel mõned aastad hiljem kui 100 aastat Baktaria vallutamisest. Ta ei paku siin mingit kindlat aastaarvu. Veel puudub ta teateid Ban-Chao kohta, kellega oli küsaanidel kokkupuuteid. Ban-Chao'ga on seotud aastad 84;91;102 ja 107, mil küsaanid segasid vahele Kaškaaria ülestõusule. Ta aga ei lisa, et need andmed ei ole küllaldased selleks, et dateerida küsaani ajalugu ja konkretiseerida valitsejaid. Küsaani Riigi languse algus on autori arvates seotud Šapura I tõusuga (aa.241-272 m.a.j.). Sellise otsustuse teeb ta Šapura I pealkirja põhjal Kaabe Zorastralt¹⁹. Aga lõpp on autori arvates seotud Horezmi iseseisvumisega. Etterutates võib öelda, et Horezmi kuulumine Küsaani Riigi koosseisu on küsitav ja selle sündmuse sidumine Küsaani Riigi langusega on kahtlane.

V.M.Masson kasutab ka "Hou-hang-shu" andmeid, aga peale selle kõrvutab neid müntide uurimise tulemustega²⁰. Müntide tõlgitsemises tugineb ta A.Cunninghami tööle, kes näitas, et Kudžula Kadfizes on sama, kes hiina kroonikas K'ieoutsieouk'io²¹. V.M.Masson asetab Kadfizes I -se esimese sajandi algusesse, mille tõestamiseks viitab "Hou-hang-shu"-le.

Hiina kroonikast kasutab ta teadet "veidi rohkem kui saja aasta pärast" ja viitab müntidele, mis sarnanevat Rooma keisri Augustuse müntidega. Ta oletab, et rooma mündid olid eeskujuks kusaani müntidele. Siin on veel võimalus, et näidismünt võis olla näidiseks ka sadu aastaid peale ta käibeloleku aega, sellega on määratud kindlaks ainult üks piir ja nimelt, et näidis on koopiast varasem ja koopiat ei saa olla enne näidist. Aga mõned teadlased peavad kahtlaseks üldse sellise näidise olemasolu ja ütlevad, et võib-olla hoopis kusaani münt oli eeskujuks rooma mündile.

Kaniska valitsemisaja kindlaksmääramisel ta märgib ära, et on raske Kaniska ajaarvamist siduda tänapäeva ajaarvamisega. Tema arvates sobivad aastad 78-101 m.a.j.²². Seejuures viitab ta India autoritele ja J.E.van Lohuizen-de Leeuw'ile, kellega ta on ühel seisukohal. Ta esitab seejuures ka Lääne-Euroopa autorite arvamusel. Seega V.M.Mason peab aastat 78 kõige tõenäolisemaks ja tema arvates kusaani kuningas, kes pidas sõda Hiinaga aastatel 88 ja 90 oli Kaniska. Ghirshman'i arvamusel (DK-144) peab ta täiesti alusetuks²³ Riigi language dateerimisel toetub ka tema Šapura I vallutuste aastatele.

"Oxfordi India Ajalugu"²⁴ esitab samuti põhiprobleemina "Kaniska daatumit". Autor esitab oma hüpoteesi (DK-78) tingimusega, et võib-olla ka veidi hiljem. Pärast autor muutis oma seisukohta ja toetas J.Marshalli ja S.Konow'it (DK-120). Lisaks sellele esitab ta veel teisi seisukohti (R.Ghirshman ja J.E.van Lohuizeen de Leeuw). Yue-zhi lahkumist Gang-Shu provintsist ei pea ta mitte sündmuseks, mis toimus kindlal ajamomendil, vaid terveks ajajooksul toimuvaks protsessiks. Lahkumise

ajana märgib ta aastaid 174-160 e.m.a.. Tema järgituli Kudžula Kadfizes võimule aastate 20 ja 84 vahel see- ga umbes aastal 40 m.a.j.. Hiina allikatele tugine- des, et Kadfizes I elas üle 80 aasta, asetab ta vii- mase surma aastasse 77 või 78. Märkusena lisab au- tor, et otsesed tõendid puuduvad ja teised autorid arvavad teisiti, et uue ajajärgu alustajaks oli Kaniška, Kadfizes I või hoopis Kshaharāta satraap Nahapāna. Selle ajajärgu alguse ja kindla valit- seja nimetamine on küllaltki loogiline ja ahvat- lev, see annaks lahenduse kogu kušaani kronoloo- giale. Autori arvates on aga kindlatel alustel sei- sev seem otsus, et selle ajajärgu alustas Kadfizes II. Pealkirjade järgi kestis see ajajärk ligikaudu 100 aastat. Kaniška valitses tema järgi aastatel 120-162. Kaniška järeltulija Huviška võimuletule- ku dateerib autor aastasse 162 m.a.j. ja surma li- gikaudu aastatesse 180-185. Viimase valitsejana mainib autor Vasudevat²⁵, kelle ajal hakkas Kušaani Riik langema, languse ajana nimetab ta aastat 226. Tema kronoloogiline tabel on järgmine²⁶.

	e.m.a.
..."India kuningas" Demetrios	200 - 190
Taxila kuningad Pantaleon ja Agathokles	190 - 180
Suur yue-zhi migratsioon	174 - 160
Kabuli kuningas Menander (Milinda)	180 - 160
Taxila kuningas Antialkiades ja vii- mane kreeka kuningas Bakbrias Heliok- les ja saki sissetung	140 - 130
Taxila ajutine vallutamine Partia ku- ninga Mitridates I poolt(?)	138
Chang-K'ien'i tagasipöördumine Hiinasse	122 - 120
Saki või Indó-Partia kuningas Maues	95 - 58
Azes I Arahosias ja Pandžaabis	58 - 57
Vikrama ajajärk	57

Augustus Caesari suri, Tiberius on järglane	-	14
Condofares Taxilas (Azes II järglane)	20	- 48
I Han dünastia lõpp Hiinas	-	23
Kadfizes I	-	40
Claudius Roomas imperaator	-	41
Kadfizes I vallutas Taxila	-	48
Kadfizes I suri	77/	78
Kadfizes II ja saki ajajärk	-	78
Ho-Ti Hiina imperaator	89	- 105
Kadfizes II kokkupõrge Ban-Chao'ga	-	87
Trajanus Roomas imperaator	-	98
Kadfizes II surm	-	110
"Nimetu kuningas" Indias	110	- 120
Kaniška ja tema ajajärgu algus	-	120
Vasiška	144	- 150
Huviška	150	- 162
Huviška iseseisvumise algus	-	162
Vasudeva	182	- 220
Sassaniidi dünastia algus	-	226
Šapura I	-	240

Nagu me näeme toetab autor seisukohta "DK-120", ehkki ta ei põhjenda seda vaid ainult viitab teistele autoritele, kelle seisukohta ta toetab.

"Bombay ja India ajalugu"²⁷ nihutab hiina saadiku külaskäigu aastasse 125 e.m.a. (eelnevad tööd aa.128-126). Ka seda ei põhjendata. Kadfizes I võimuletuleku alguseks peab autor I sajandi algaastaid, selles toetub ta aastale 125 ja liidab sellele umbmäärase "mõned aastad peale saja". Lisaks viitab ta ka müntidele, mis olevat tehtud Rooma Riigi müntide eeskujul kas Augustuse (aa. 27 e.m.a. - 14 m.a.j.), Tiberiuse (aa.14 - 37 m.a.j.) või Claudiusse (aa. 41-54 m.a.j.) ajal. Sellega Kadfizes I valitses

siis aastatel 15-65 m.a.j.. Ta peab siin kahtlema-
ta silmas aastat 14, mil Augustuse valitsemine lõppes.
Eespool me vaatlesime, et eeskuju järgi on raske
kindlaks määrata täpset aastaarvu, ehkki autor teeb
seda.

Wima Kadfizesi suhtes on autor tagasihoidli-
kum, ta lisab, et ei ole tõendit, et Wima valitses
aastal 78 ja oli saki ajajärgu alustaja. Ta viitab
ka epigraafiliste tõendite ebakindlusele, millised
(eriti pealkirjaga "TA-184(127)" või "TA-187(130)"²⁸⁾
on kahtlaselt loetud ja ta ei ole kindel, et need
kuuluvad Wima Kadfizesile.

Kokkupuuted aa. 73;87;90;94 m.a.j. toimusid
Hiinaga autori arvates Kaniška ajal, sest Kadfizes
I poleks hiina allikad vaikinud, sest viimane oli
tuntud hiina kroonikutele, aga Kaniškat nad vist
ei tundnud. Kaniška valitsemine ei võinud seega ol-
la varem kui 75.a.m.a.j. ja Kadfizes II valitses
seega aastatel 65-75. Ta peab võimalikuks, et Ka-
niška ajajärk on võrdne saki ajajärguga²⁹, mis
algas aastal 78 m.a.j..Autor esitab järgmise tabeli:
...

	m.a.j.
Kudžula Kadfizes I	15-65
Wima Kadfizes II	65-75
Kaniška I	78-101/102
Vasiška	102-106
Huviška	106-138
Kaniška II	119
Vasudeva I	145-176
Kaniška II	?
Vasudeva II	?

Autor ei poolda J.F.Fleet'i seisukohta, et
Kaniška oleks olnud Vikrama ajajärgu alustaja, sest
siis oleks Kaniška olnud enne Kadfizes I, aga selle
vastu esitab ta hiina kroonika teated Kadfizes I

kui esimest valitsejat. Saki ajajärgu alustajana tunti Indias Lääne-India valitsejat, kellena võis olla Kaniška, Kaniška mündid on tehtud rooma soliduse (eriti Tituse ja Trajanuse mündi) eeskujul ja Kaniška ei saanud seega olla enne aastat 79. Neljas argument on, et Kaniška võttis omaks Rooma tiitli "Kaisara", mis tuleneb rooma nimest "Caesar". Seega keisritiitel aga kehtis Roomas alates Augustusest. Esimene selline pealkiri tiitliga "keiser" dateeriti aastasse 41 "Kaniška ajajärgu" järgi. Siin on tihti silmas peetud, et see pealkiri kuulub Kaniška II-le ja Kaniška II võis valitseda samal ajal kui Augustus, aga Kaniška I nihkuks sellisel juhul küllaltki ette. Autor ei poolda seisukohta, et Kaniška oleks valitsenud III sajandis (aa. 278 ja 248). Tema vastargumendid on: 1. Nende seisukohtade vähene populaarsus. 2. Sellisel juhul valitseks Vasudeva Mathurās aastani 346, sest siis oleks Kaniška Traikutaka ajajärgu asutaja, aga Tšandragupta II pealkiri on aastast 61 Gupta aja järgi, mis vastab aastale 380, ehkki Mathurā oli vallutatud Nāga dünastia poolt ja selle ajavahemiku jooksul kusaanidest kuni Gupta vallutusteni oli seal olnud mitte vähem kui seitse Nāga dünastia kuningat. See viitavabki Vasudeva varasemale valitsemisele ja vastavalt ka Kaniška varasemale valitsemise ajale. 3. Vastavalt India traditsioonidele peetakse Kaniškat samaaegseks Khotan'i kuninga Vijayakirti'ga (II saj. m.a.j.); Huviškat budistliku filosoofi Nāgārjuna'ga (II saj. m.a.j.) ja vastavalt hiina "Tripitakale" Anšikao oli "caplan" Kaniška ajal, Seega siis varasem Kušaani kuningas pidi valitsema kaua aega enne aastat 170. 4. Kušaani valitseja, kes saatis oma saadiku Hiinasse aastal 230 (hiina andmetel Po-t'iao, aga see olevat sanskriti Vasudeva), oli Vasudeva, ka sel juhul

pidi Kaniska enne valitsema.

Autor võtab vaatluse alla aasta 130. Siin viitab ta tiibeti ja hiina dokumentidele, mis asetavad Kaniska II sajandisse ja Vasudeva, kes oli viimane kusaani valitseja, sajand hiljemaks. Sellisel juhul Po-t'iao oleks siis Vasudeva. Teine argument selle kasuks on "'Wei-liao'st"³⁰, mis ütleb, et sel ajal olid Kašmiir, Baktria, Kabul ja India kusaani võimu all. Ehkki see just eriti tugevalt ei rõhuta seda et "DK=78", aga see ei välistavat veel viimast seisukohta. Siin kasutab ta viidet Ara'st leitud pealkirjale³¹, mis ütleb, et Kaniska oli Vasiška poeg ja et ka aasta 119 sobib nii II sajandisse kui ka rahuldab muud tingimused. Sellega Kaniska võis valitseda aastal 78 ja olla sakim ajajärgu alustaja.³² Kokkuvõte³³:

	e.m.a.
Yue-zhi lahkumine Hiina-Turkestanist	165
Hiina saadiku külaskäik	125
Vikrama ajajärgu algus	58
Yue-zhi Amu-Darja orus	2
	m.a.j.
Kadfizēs I	15 - 65
Kadfizēs II	65- 75
Saki ajajärgu algus	78
Kaniska	78 -101/102
Vasiška	102 -106
Huviška	103 -138
Kaniska II	119 - ?
Vasudeva	145 - 176
Vasudeva (Po-t'iao)	230

Nõukogude autorite "VanaIndia"³⁴, mida me siin vaatame on käsitletud selle probleemi hüpoteetilist olemust ja esitab rida enamlevinud seisukohti, jättes puudutamata kõik üksikasjad.

B.N.Puri järgi saab Kadfizes II-se valitsemist dateerida ainult siis, kui lahendatakse vana saki aja järgu küsimus. Selles ajaarvamise süsteemis on kolm Kadfizes II pealkirja. Ta pöörab tähelepanu pealkirjade dateerimisel astronoomilistele arvutustele, sest selles on viidatud päikese aastatele.³⁵ Autor märgib, et enamuse on nõus pealkirja dateerimisega ja saki ajajärgu algusega aastal 58 e.m.a.. Ta teeb siit järelduse, et Kudžula Kadfizes valitses aa. 45-78 m.a.j. juhul kui viimane pealkiri on aastast 136 Kadfizes I oma. Autori arvates see daatum sobib hiina allikate teadete ja arheoloogiliste leidudega ja isegi Taxiläst leitud vaskplaadil oleva pealkirja "TA-103"³⁶, milles esineb nimi "Kapscha", kes on Kudžula Kadfizes. B.N.Puri oletuste kohaselt on Kadfizes I esitatud selles pealkirjas kuni prints Indias kasutatud tiitliga "kumāra" juhul kui S.Konow-i poolt tõlgitud "eryhuna dysāsana, eysānai dzanai ezani" on õige. Siis pealkirja "TA-122"³⁷ (a. 64 m.a.j. B.N.Puri) on Kadfizes I juba "Mahārāja", aga pealkirjas "TA-136"³⁸ "Mahārāja" Rājātirāja Devaputra"³⁹. Autor lisab, et viimases pealkirjas ei esine "Kusaani" nimi ja mõned, kes ütlevad, et Kaniška on saki ajajärgu alustaja, omistavad selle pealkirja Kadfizes II-le. Selle vastu esitab B.N.Puri järgmised argumendid: 1. Siis oleks 38 aasta jooksul alates aastast 48 kuni aastani 78 m.a.j., toimunud liiga palju sündmusi. Kadfizes I oleks olnud prints, vallutaja ja suur valitseja. 2. Khalatse pealkirjas "TA-187"⁴⁰ on tiitel ja nimi "Uwima Kavthisa" ja seega valitseks Kadfizes II liiga hilja võrreldes Kadfizes I ja Kaniškaga.

Kadfizes II dateerimisel tugineb ta "Hou-hangshu'le", milles mainitakse kaht saki vallutust Indias, üks neist oli Vikrama ajajärgu alguses ja teine 135 aastat hiljem.

Võrreldes seda "Hou-hang-shu" teiste andmetega, mis käsitlevad Kadfizes I ja Kadfizes II vallutusi, teeb ta järelduse, et aastal 78 valitses Kadfizes II ja valitsemise algus oli kusagil selle aastaarvu lähedal. Ta ei pea võimalikuks et Kadfizes II oli ainult 14. aastat võimul, sest siis ei oleks ta suutnud nii suurt territooriumit vallutada. Autor esitab selle seisukoha nõrkuseks, et Kadfizes II-le omistatud pealkirjadest kasutab viimane nn. "tundmatut ajajärku" ehk "vana saki ajajärku", ta võis kasutada uut ajajärku, mille ta ise asutas, see oleks usutavam. Selline hüpotees, et Kaniška ajajärk kestis sel ajal kui nn. "tundmatu ajajärk" oli katkenud sajaks aastaks, ei ole autori arvates õige. See hüpotees on tekkinud pealkirjade uurimise põhjal, "Tundmatu ajajärgu" pealkirjad on dateeritud alates aastast 58 (selle ajaarvamise järgi) kuni aastani 191 või 199 või 200 ja alates aastast 291 või 292 või 299 kuni aastani 399. Me nägime, et pealkirjad ei esine saja aasta jooksul, aga Kaniška ajajärgu pealkirjad on dateeritud aastast 1 või 3 (Kaniška aja järgi) kuni aastani 98⁴¹.

Autori arvates aasta 78 ei sobi, sest Jihonika oli pealkirja "TA-191"⁴² andmetel täie tiitliga vana pealkirja "K-51"⁴³ järgi oli Huviška võimul (aa. esimesel 133 m.a.j. ja teisel 129 m.a.j.), siis pidi Jihonika olema asevalitseja, kellel oli õigus münte välja anda, aga tuntud on ainult asevalitseja Zeionise mündid. Müntide leidudest viitab ta Ahinpoš stupa leiule, mis sisaldas 10 Kadfizes II-se, 10 Kaniška, 1 Huviška münti koos 1 Dominitianuse, 1 Trajanuse ja 1 Sabina mündiga. Neist kõige hilisem oli Sabina (aa. 128-137) ja mündid võisid olla maetud pärast aastat 137. Kolmest küsaani valitsejast kõige viimane oli Huviška, kes sel juhul

oli võimul aastal 137. Selline arutus on küll võimalik, aga viga on jälle selles, et saab kindlaks määrata ainult seda, et need mündid ei maetud enne aastat 137.

Lõpuks esitab autor oma seisukoha, mis on sarnane E.Chavannesiga, et Po-t'iao oli Vasudeva ja sel juhul valitses Kaniška aastate 139 ja 137 vahel⁴⁴, viimase seisukoha poolt on ka S.Konow ja R.Ghirshman⁴⁵.

Pierre H.L.Eggermont püüab kronoloogilist probleemi teisiti lahendada⁴⁶. Ta toetub Buddha ennustusele, milles viimane oli öelnud, et hea õpetus võib kaua elada, kuni tuhat aastat, aga kui naised võtavad uue, siis religioosne süsteem laguneb viiesaja aastaga⁴⁷. Sellele toetudes autor märgib, et Buddha ennustas 40 aastat enne surma, järelikult ennustus täitus 460 aastat pärast Buddha surma.⁴⁸ Järgnevalt vaatab autor kas ennustus täitus, ta viitab "Mahāvamsale", mis märgib, et 460 a. p.B.s. valitses kuningas Vattaḡamani, kes oma valitsemise esimestel kuudel kõrvaldati, aga aastal 454 p.B.s. sai ta võimule tagasi ja usuasjade korrastamiseks ehitas Abhayagiri kloostri, mille juhtimine anti Thera-Mahatissale⁴⁹. Sellest autor järeldab, et ennustus on täitunud, sest Buddha ennustas 40 aastat enne surma ja lahkkelid usuküsimuses tekkisid 460 a. p.B.s.. Ta viitab ka sellele, et eelmise õpetuse kestus oli kirja pandud, mis oli täpselt 460 aastat. Teise teate järgi, mis oli kirja pandud hiina palveränduri Hsüan-Tsang'i poolt, kes rändas Indias aastatel 629-645 m.a.j., ajal mil "Mahāvamsat" kirjutati. Ta kirjutab, et Kaniška, Gandhāra kuningas, tahtis lõpetada tüli Samgha's ja Pārśva nõuandel kutsus kokku nõukogu, mis pidi ühtlustama pühakirjad. See nõukogu koosnes 500-st mungast, kes Kundala-Vana kloostriis Kašmiiris Vasumitra juhti-

misel, kirjutasid kommentaarid "Sūtra - Pitakale", "Vinaya'le" ja "Abhidharmale"⁵⁰.

Need kaks teadet on sarnased, üks on Tseiloni traditsioonija teine hiina budistlik traditsioon. Jääb üle kindlaks määrata aastaarv meie ajaarvamise järgi ja küsimus "Kaniška daatumi" kohta näib lahenenud olevat, sest isegi nimeline valitseja on teada. Ainult viimane traditsioon ei ütle midagi aja kohta nagu autor märgib, aga sündmus pidi ka selles tekstis asetleidnud olema 460 aastat p.B.s.. Et seda tõestada, peab ta vajalikuks teada, millal Buddha ajaarvamine kasutusel oli ja millal kutsuti kokku nõukogu. Esimesele küsimusele leiab ta vastuse Aśoka I kronoloogiast. "Aśokāvadāna"⁵¹ näitab, et Aśoka I valitses aastal 100 p.B.s., aga Tseiloni traditsioon ütle ajaks 218 aastat p.B.s.⁵². Autor märgib, et erinevus tuleb sellest, et Tseiloni traditsioon võtab Buddha aja kasutusele aastal 483 e.m.a., aga "Saravāstvēdin'is" on see ajaarvamine võetud kasutusele aastast 383 e.m.a. Siit autor järeldab, et nõukogu kutsuti kokku aastal 78 m.a.j., mis on saki ajaarvamise esimene aasta ja et sellel aastal oli võimul Kaniska⁵³.

Hüpotees tugines Buddha ennustusele, materialistlik maailmavaade ei pea seda ennustust küllal-daseks argumendiks, sellepärast ei ole ka ükski materialist sellele käsitlesele tähelepanu pööranud. Kui aga minna loogiliste spekulatsioonide sfääri, siis leiame ka siin palju õrnu kohti. 1. Buddha ennustus oli umbmäärane ja piirdus tingimusega. Arvud 1000 ja 500 tunduvad olevat ümmardatud. 2. Teade Kaniška kohta ei märgi aega ühegi ajaarvamise järgi, autor oletab kahe teate sarnasuse põhjal, et need sündmused toimusid samaaegselt. Selline tõestusviis sobib uurijale, kes ei ole materialist ja peab ennustust

täisväärtuslikuks argumendiks, aga sel juhul peab kahjuks ütlema, et ennustus on igal juhul ebamäärane. See on näide veel ühest olulisest tegurist, mis mõjustab allikate valikut, nende interpreteerimist ja mõjub vastavalt ka hüpoteesile.

Jaapani uurija Enoki Kazuo kasutab tänapäeva teadusele omast meetodit, mis selles küsimuses kaalub kõik võimalused üksikasjalikult läbi ja esitab nende hulgast tõenäolisema, mille juures autor ei piira end ühe variandiga ja ei paku ainult ühte lahendit nagu seda on teinud paljud eelnevad autorid, keda me eelpool käsitlesime. Enoki Kazuo arvestab õieti, et on olemas ka selliseid ülesandeid, millelised omavad mitut lahendit⁵⁴. Tema analüüsis hiina saadiku külaskäiku ja asetas selle aastasse 139 kuni 126 e.m.a.. Yue-zhi hõimude saabumise Baktriasse dateerib ta aastatesse 128 ja 129 e.m.a.. Kusaani saadiku külaskäigu Hiinasse aastasse 230 m.a.j..

Ta analüüsib Kusaani valitseja tiitlit "ch'in-Wei ta-yüeh-shih-wang" (tõlgitult "Vei kuningale alluv yue-zhi kuningas"), see tiitel on pärit teatest aastast 230 ja nimetatud valitsejat samastatakse Vasudevaga. Teine sündmus, mida autor vaatlleb, on Ban-Chao kokkupuude kusaanidega aastal 90 m.a.j.. Selles teates on tiitel "Hsieh", kes oli "fu-wang" ja teises teates sama Kusaani valitseja "Hsieh", kes oli "Wang"⁵⁵. E.Chavannes tõlkis selle tiitli kui "saadik"⁵⁶, S.Levi aga "kuningas" (sāhi), mille juures "sie" tähendab allkuningat⁵⁷. "Fu-wang'i" tähendus pole selge, sest hiina tiitlite hulgas sellist ei ole. "Wang" tähendas algul sõltumatut valitsejat, kes hiljem allus keskvõimule, aga ei ole tiitlit "fu-wang" kui allkuningat. Kazuo Enoki ei samasta neid ka tiitlite "fu-chen" ja "fu-chu'ga". Autor viitab veel ühele tundmatule tiitlile, mis oli ka "fu-wang", aga selle tiitli kandjast ei tea-

ta midagi. Autor peab õigeks E.Chavannes'i ja S. Levi tõlgitsusi ja lisab veel ühe hiina kommentaatori märkuse, millest selgub, et "fu-wang" võis olla sama, mis "pei-wang", aga viimane neist tähendab allkuningat või kuningas-liitlast. Kumb ta neist on, seda ei tea, aga on selge, et ta valitses aastal 90 m.a.j..

Järgnevalt vaatab autor kuidas tiitlit "Hsieh" hääldatakse ja mida see võib tähendada. 1. Kui "Hsieh" onwade transkriptsioonis ja Pekingi häälduses, siis tähendaks see "vabandama e. tänama e. hävitama" kus "h" on lõpphääliku pikendus. 2. B. Karlgren tõlgib selle häälduse kui "ziä". Sellisel juhul võiks see tähendada kui "vibulaskmine e. noolega laskmine"⁵⁸. 3. Kui "Hsieh" on "shahi", siis tähendab see India valitseja tiitlit natuke enne Vikrama ajajärku⁵⁹. Siis sobib selline tõlgitsus, et "fu-wang" ja "Hsieh" tähendavad allkuningat, selliseid aga oli Indias alates Wima Kadfizesist. Autori arvates ei ole aasta 90 Wima ajal, sest siis olid Kušaani riigi piirid väiksemad, see võis olla tema arvates üks kahest Vasiškast, kas see, kes valitses koos Kaniškaga, või see, kes valitses koos Huviškaga. 4. Kui "Hsieh" hääldatakse "dziõng" või "dzjäk", siis on võimalik, et "shk, e. shka e. ishka" võib olla Kaniška, Vasiška või Huviška nime lõpp, sel juhul "ishtbaka e. ishtba" tähendaks tõlkes "noorem e. väiksem"⁶⁰. 5. See võib veel tähendada dünastia nime, kas Kadfizesi või Kaniška dünastiat.

Autori arvates oli saatkond saadetud aastal 90 m.a.j. ikkagi teisest dünastiast pärit kuningat poolt, sest saatja võis olla allkuningas, kelle nime lõppes "ishka-ga". See võis olla valitseja, kes oli võimul koos Huviška või Vasiškaga, aga saatja võis olla Kaniška või ta järeltulija kui

"Hsieh" on "shami". Autor esitab ka tabeli, milles on kõik esitatud variandid⁶¹.

"Hsieh" lugemine, hääldamine	Kui Kusaani valitseja oli "fu-wang" a. 90 m.a.j.		Kui valitseja oli "wang" a. 90 m.a.j.
	1. Allkuningas ✱	2. Üks kahest liitlasku- ningast	3.
d'z'(ia) zia shāhī	①a allkuningas Kesk-Aasias esimesest või teisest dünastiast	②a (Kaniška) või Vasiška või Huviška	③a Kaniška või Vasiška või Huviška
dziag dziāk diag (ishka) dičāk	①b Allkuningas Kesk-Aasias esimesest või teisest dū- nastiast.	②b (Kaniška) või Vasiška või Huviška	③b Kaniška või Vasiška või Huviška

✱ Sõõris on variandi number.

Nagu näha on palju variante, siit aga ainuke järeldus, et aastal 90 kehtib kahe valitseja süsteem. On teada veel et Huviška ja Vasiška olid selles suhtes Kaniškaga, siis järelikult on kõige tõenäolisem, et Kaniška valitses aastal 90. Autor on arvamisel, et tema tõestuse tulemusega sobivad järgmised kronoloogilised tabelid:

I. R. Ghirshman, 1946⁶².

m.a.j.

I dünastia,

1. Heraüs.

2. Kujula Kadphises Isaj. keskel

3. Wima Kadphises ≈ a. 130

II dünastia,

1. Huviška
2. Vasiška } koos I dünastiaga.

II dünastia algus

1. Kaniška 144- 172(?)

2. Huviška 172- 217(?)

3. Vasudeva 217(?) - 241

II. R.Göbl, 1964⁶³.

	Kaniška aeg		m.a.j.
Kaniška I	1- 40	vanem	225-226
(Vasiška)	24- 28	noorem	249-253
(Huviška)	29-40	noorem	254-265
Huviška	41- 60	vanem	266-285
Vasudeva	61- 98	vanem	286-323
Vasudeva II			≈ 335-356
Kaniška II			≈ 325

Autor peab oma seisukohale vastavaks eriti J.E van Lohuizen de Leeuw'i seisukohta.

III. J.E. van Lohuizen de Leeuw, 1949⁶⁴.

Kudžula Kadfizes	≈ a.25 e.m.a.	kuni	≈ 35 m.a.j.
Wima Kadfizes	≈ 35	-	≈ 62 "
Jihonika			≈ 70 "
Kaniška	78	-	101 "
Vasiška	102	-	106 "
Huviška	111	-	138 138 "
Kaniška II			119 "
Vasudeva I	152	-	176 "
Kaniška III			192 "
Vaskušana			200 "
Vasudeva II			III saj. algul

Nagu me nägime, ilmneb eriti sellisest arutest tõe selgusega, et nii nagu me allikaid tõlgitseme, selliselt muutub ka hüpotees.

Kõige ulatuslikumalt on analüüsinud absoluutse kronoloogia küsimust J.V. Zeimal. Ta jaotab allikad gruppidesse, nagu me eelpool vaatasime (hiina, india, iraani, rooma, ja kohalikud allikad).

Zeimal arvab, et india allikad on sobimatud absoluutsete daatumite tarvis, sest seal on ainult kirjas üksikud faktid, aga needki on legendaarsed. J.V. Zeimal nimetab Indias kehtivaid ajaarvamise süsteeme, mida on proovitud ühendada Kusaani riigiga. Tema arvates ei ole selleks aga küllaldast fakti

ja ei olevatki vaja samastada Kušaani ajalooa mingit mujalt teadaolevat ajajärku. 1. Vikrama Samvat ei sobi seetõttu, et see on legendaarne ja võrreldamatu nn. "tundmatu ajaga". 2. Ka saki ajajärk ei sobi kokku Kaniška ajajärguga, sest nende alguste vahe on 135 aastat (Vikrama ajajärk algas aastal 57 e.m.a. ja saki ajajärk aastal 78 m.a.j.) ja pealkirjad ei kinnita seda. 3. On kahtlane, et ühel ja samal territooriumil oli kasutusel korraga kaks ajaarvamise süsteemi. 4. Saki ajajärgu kohta ei ole ühtki tõendit, et see oleks Kaniška ajajärk. 5. Saki ajajärk võiks pigem olla nn. "tundmatu ajajärk", sellisel juhul nihkub Kaniška ajajärgu algus aastasse 278 m.a.j. ja Vasudeva lõppdaatum aastasse 376 m.a.j.⁶⁵. 6. Üheaegne Kaniška ajaarvamise ja Gupta ajaarvamise kasutamine ei ole vastuolus (Gupta ajajärgu alguseks loetakse aastat 320 m.a.j.), J.V. Zeimali arvates viies punkt sisaldab kõige vähem vastuolusid ja sellisena esitab autor oma hüpoteesi.

Edasi analüüsib autor kõikim teisi allikaid. Budistlikust kirjandusest teeb ta järelduse, et ükski neist teadetest pole kasutatav selleks otsustarbeks, vaid nende põhjal võib J.V. Zeimali arvates öelda, et Kaniška pooldas budismi. Autor esitab andmeid Lääne-India satraapide kohta, kelle valdused külgesid Kusaani riigiga. Nendest andmetest aga ei saa autori arvates midagi välja lugeda, sest selleks sobivad teated need ikkagi ei ole. Samuti ei ole andmeid Kusaani ja Gupta riikide vahelistest suhetest.

Autor kasutab hiina allikaid samuti nagu kõik teised uurijad, lugedes sealt välja riigi tekke algdaatumi. J.V. Zeimal määrab riigi alguseks ligikaudu aasta 25 m.a.j. Kindlate arvudena esitab ta teated Ban-Chao'ga seoses (aa. 73; 84; 87; 88; 90; 100 m.a.j.), aga neid ei saa seostada ühegi Ku-

saani valitsejaga. Iraani allikatest toob ta välja lõppdaatumid, ehkki ka nendst saab ainult ligikaudu midagi välja öelda.

Iraani allikad on seoses Kušaa^vni riigi langusega vaad^{nud} V.G.Lukonin⁶⁶. Autor analüüsib Sassaniidide riigi poliitilist suunda, mis oli järgmine: 1. Lääne suund. Võitlus Roomaga aastatel 230-300 m.a. j. Mesopotaamia pärast (Artasir I ja Narses). 2. Lääne piiri stabiliseerumine Iraanis aastatel 300-370 ja idapoolne suund Šapura II-se ajal. 3. Ülekaal orientatsioonis läände a. 380. Siit järeldub, et Sassaniidi riik hakkas ida poole enda piire laiendama aastast 300. Edasi esitab ta rida pealkirju, mis on teadeteks sassaniidide kokkupuutumisest kušaanidega. Järgnevalt püüab autor kasutada "Tabari" teateid⁶⁷. Siit teeb ta järelduse, et sassaniidid vallutasid kušaanidelt Horezmi ja Balh'i ning Kušaa^vni tsaar sai Artasir I vasalliks. Vastuväitena esitab ta roomlaste teated, kes pidasid Baktrialaai sõltumatuks isegi Šapura I ajal. Siit teeb autor järelduse, et "Tabari" teade võis ka vale olla, sest kroonika autor võis ülistada oma valitsejat, aga rooma autoritel polnud põhjust seda teha. V.G.Lukonin, analüüsinud pealkirju ja münste, leidis, et kolmanda sajandi 40 aa. oli Sassaniidide riigi idapiiril neli iseseisvat valitsejat, kes allusid Artasir I-le. See tõestab, et Kušaa^vni Riik oli juba lagunemas. Kokkuvõtteks märgib autor, et Kušaa^vni riigilt vallutati osa territooriumi ära alles Šapura II ajal, s.o. aastal 245-249. Lõpliku languse märgib autor aastaid 360-370. Selline tõestus on omaks võetud ka teiste autorite poolt, sest mingeid muid tõendeid ei ole ja need tõendid on küll ligikaudsed, aga lubavad ainult ühtviisi otsustada.

Kušaa^vni kronoloogia uurimisega on paljud uurijad tegelenud, aga vaatamata sellele on üle 30-ne

erineva seisukoha. Allpool on esitatud kokkuvõte ülejäänud seisukohtadest.⁶⁸

I. A. 57 e.m.a., Kaniska aeg=Vikrama aeg.

1. A. Cunningham, 1871.

2. J. Dowson, 1875.

3. J.F. Fleet, 1906.

4. J. Kennedy, 1912.

II. A. 9 e.m.a., Kaniska aeg=seulekiidi aja IV saj. vahelejäänud sajandi numbritega.

1. E. Thomas, 1912.

2. A. Cunningham, 1892.

III. Ligikaudu meie ajaarvamise alguses.

S.Lèvi, 1897.

IV. Aastates 60-65 m.a.j..

V.Smith, 1901.

V. ≈ 80 a. m.a.j. Seleukiidi aja järgi arvestatud vahelejäänud sajandi numbriga.

A.Cunningham, 1883.

VI. A.78 m.a.j.. Kaniska aeg = saki aeg.

1. J.Fergusson, 1880.

2. H.Oldenberg, 1881.

3. F.W.Thomas, 1913.

4. Disskussioon, 1913.

5. J.E.van Lohuizen-de Leeuw, 1949.

6. S. P.Tolstov, 1960.

VII. Pärast aastat 90 m.a.j..

1. M.Boyer, 1900.
 2. H.Oldenberg, 1911.
-

VIII. Aastates 103/106-110 m.a.j.

1. A.K.Narain, 1960.
 2. Diskussioon, 1960.
 3. J.M.Rosenfield, 1967.
-

IX. Aasta 125 m.a.j. kui(32) 01 aasta Laukika ajast.

1. F.S. Growse, 1877.
 2. V.Smith, 1903.
-

X. A. 128 m.a.j..Wima saki aja alustaja.

1. W.E. van Wijk, 1926.
 2. S. Konow, 1929.
-

XI! A. 144 m.a.j..Kaniska aeg="tundmatu aja" III sajand. "Tundmatu aeg"= Vikrama aeg.

1. R. Ghirshman, 1946.
 2. H. Deydier, 1951.
 3. S. K. Dikshit, 1953.
 4. R. Göbl, 1960.
-

XII. ≈a.200 m.a.j..

U

S. Konow, 1949.!

XIII. A. 225/230 m.a.j..

R. Göbl, 1964.

XIV. A.248m.a.j.. Kaniska aeg=Kalatsuri aeg.

1. R.S.Majumdar, 1920.

XV..A.278 m.a.j.. Kaniska aeg = "tundmatu aja" III
saj.. "Tundmatu aeg" = saki aeg.

1. D.R.Bhandarkar ,1900.

2. D.R.Bhandarkar, 1930.

3. J.V.Zeimal, 1964.

III PEATÜKK

SUHTELINE KRONOLOOGIA

Suhteline kronoloogia määrab kindlaks kusaani valitsejate järjekorra. Üldiselt näeb see probleem välja sellisena nagu B.J.Staviski selle esitab.¹ Ta toob välja valitsejate järjekorra nagu see on enamlevinud kujul. Tugineb esimeste valitsejate kindlaksmääramisel "Hou-hang-shu'le", millest on teada et Kudžula Kadfizes oli esimene kusaani valitseja, kes elas üle 80 aasta. B.J.Staviski asetab selle põhjal Wima Kadfizesi umbkaudu I sajandi teise poolde. Autor nimetab ka võimalust, et Kusaani riigi ajaloos esines kaks või kolm Kaniškat, kaks Huviškat ja kaks või kolm Vasudevat. Autor esitab probleemi tutvumiseks lugejatele ilma, et ise süveneks tõestamise keerdkäikudesse.

V.M.Masson² tõestab müntidele tuginedes, et enne Kadfizes I-st oli valitsenud keegi nimega Hermäus ja viitab võimalikule sugulussidemetele nende vahel, sest müntidelt on näha, et need on välja antud kahe isiku poolt. Müntidel on kaks nime, tagaküljel Kadfizes I ja esiküljel Hermäus. V.M.Masson järeldab, et Kadfizes I oli Hermäuse suhtes alluv nagu see esines ka Arahosia valitsejate vahel. Kui nende suhe oli selline, siis Kadfizes I ei olnud esimene kusaani valitseja vaid ta ühendas esimesena naaberhõimud. Siin puudub vastolu ka hiina kroonikaga.

V.M.Masson pöörab tähelepanu nn. "nimetu valitseja" müntidele⁴. Autori arvates on see Kadfizes II väejuht ja kaasvalitseja Indias, aga on ka võimalik, et need mündid kuuluvad KadfizesI või KadfizesII. Kui "nimetu valitseja"^{oli} kaasvalitseja, siis on veel üks tõend selle kasuks, et Kusaani riigis

kehtis kahe valitseja süsteem. G. A. Pugatšenkova arvates kuuluvad need mündid Kadfizes I. Ta tugineb selles nn. "uutele andmetele", aga millistele nimelt, seda ta ei selgita.⁵

Et Wima mündid on Kudžula müntidega sarnased, kinnitab see V.M.Massoni arvates hiina kroonika teadet, et Wima on Kudžula poeg, "Kaniška daatum" üle otsustamisel tugineb autor pealkirjadele, Need on dateeritud Kaniška ajaarvamise järgi ja annavad küllaltki usutava ülevaate järgnevatest valitsejatest. Pealkirjadest järgneb, et järgmine valitseja oli Vasiska ja siis Huviska, aga selline järgnevus ei peegeldu müntides. Müntide järgi loeb autor järglaseks OOHPIKO, kelle mõningad autorid samastavad Huviskaga. Vasiska mündid aga puuduvad hoopis. Masson viitab võimalusele, et viimane võis olla alluv valitseja, kellel ei olnud õigus enda nimel münte vermda. Aga Huviska mündid sarnanevad järgnevuselt Kaniška omadega, seega nagu tõendaks seda, et Huviska oli alluv valitseja Kaniška ajal. Autor märgib järgnevate valitsejate kohta, et on raske midagi kindlat öelda.

"Oxfordi India ajalugu"⁶ esitab seisukoha et viie kusaani valitseja järjekord on lõplikult kindlaksmääratud: Kadfizes I, Kadfizes II, Kaniška, Huviska ja Vasudeva I. Autor toob välja ka ajavahe- miku Kadfizes II ja Kaniška vahel, mis olevat olnud umbes 10 aastat ja lisab, et ei ole veel teada sugulusvahetõrge ega võimu üleminek.

"Cambridge India ajalugu"⁷ nimetab Hermäust kreeka valitsejaks Kabulis, kellele Kadfizes I pidi alluma. Autor viitab müntidele. Müntidel esinevad Kudžula Kadfizesi tiitlid "Kujula - Kasasa Kushāna - yavugasa dharma- thidasa" ja teisel mündil on lõpp veidi muudetud "...Sachadhrama thita", esimesel juhul on tõlge "Kudžula Kasa kusaani pea-

lik, kes võitis lahingu" ja teisel on lõpp "...võitis õiglasest lahingust". Hilisematel müntidel on aga tiitel "Māhārāja Māhātasa Kusāna Kujula-Kaphasa", tõlkes "suurim kuningas, suur Kudzula Kapha Ku-
saani kuningas". Autor toob esile sellise võrdluse, mis tõestaks esimesel juhul, et Kadfizes oli tagasihoidlik ja võis olla alluv Hermäusele, aga teisel juhul iseseisev ja võimu tipul. Autori poolt koostatud kronoloogiline tabel on järgmine:

Kudzula Kadfizrs I

Wima Kadfizrs II

	Kaniska aja järgi
Kaniska	1/2 - 23
Vasiska	23- 28
Huviska	28-60
Kaniska II	41
Vasudeva I	67 - 98

Kaniska III

Vasudeva II

R.Göbl esitab järgmise tabeli.

	Kaniska aja järgi
Kaniska I	1 - 40 vanem (senior Augustus)
(Vasiska)	24 - 28 noorem (junior Augustus)
(Huviska)	29 - 40 noorem (junior Augustus)
Huviska	41 - 60 vanem (senior Augustus)
Vasudeva	61 - 98 vanem (senior) Augustus)

Vasudeva II

Kaniska II

Selline süsteem põhineb Rooma keisririigi eeskujul ja seetõttu nimetatakse seda süsteemi "Senior Augustus ja junior Augustus". Selline süsteem seletab, miks puuduvad Vasiska mündid. Sellisel ju-

hul pealkiri "K-41" märgib Kaniska I võimult lahkumist. Huviska mündid hiljem muutuvad, mis võib olla tõendiks selle süsteemi poolt. Pealkirjad näitavad, et sellisel juhul aastatel 28 kuni 41 oli Kaniska võim väiksem, mida müntidelt ei saa välja lugeda. Selle süsteemi vastu esitab J.V. Zeimal argumentideks: 1. Miks Kadfizes I ja Kadfizes II ajal selline süsteem ei kehtinud? (Mõned autori siiski mainivad Hermäust koos Kadfizes I-ga). 2. Kui Kaniska viis sisse selle süsteemi, miks pealkirjad ei räägi sellest? 3. Miks puuduvad nende mündid, kes oli juuniorideks Huviska ja Vasudeva ajal? Siiski need argumendid on nõrgad, sest selline süsteem võis kehtida ainult Kaniška ajal⁸.

J.V. Zeimal lähtub suhtelise kronoloogia kindlaksmääramisel "Hou-hang-shu'st". Autor oletab, et Kadfizes I võis võimule tulla 30 - 60 aastasena ja oli maksimaalselt võimul 50 aastat. Pealkirjadest pöörab ta tähelepanu "TA-122", "TA-136" ja "TA-187(184)". Nendest pealkirjadest märgib autor välja, et aastatel 122 ja 136 oli võimul üks ja sama valitseja, kelle nime ei teata, aga viimati mainitud pealkirjast selgub, et valitseja oli Wima Kadfizes. Teistest pealkirjadest märgib autor ainult niipalju, et need sisaldavad kaudseid meenutusi ja mõned pealkirjad on vaieldavad, millisesse ajajärku nad asetada ja kellele kuuluvad. Seega "tundmatu ajajärgu" pealkirju J.V. Zeimali järgi ei saa rohkem kasutada. Järgnevalt analüüsib autor Kaniška ajajärgu pealkirja "K-1" ja "K-2" kuni pealkirjani "K-23". Need pealkirjad määratakse Kaniška pealkirjadeks ja aastaid valitsemisaastateks. Pealkirjad "K-64" kuni "K-98" kuuluvad Vasudevale ja pealkirjad nende vahel "K-28" ja "K-60" Huviskale.

Nagu siit näha on need pealkirjad dateeritud kõik Kaniska aja järgi ja on olnud aluseks selle

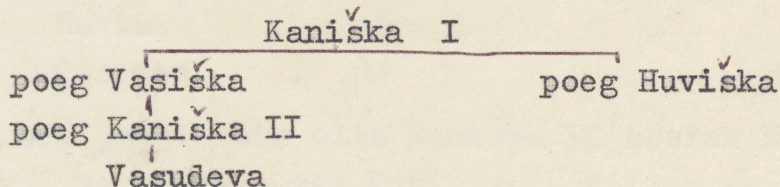
perioodi ajaloo taastamisel. Et "tundmatu ajajärgu" pealkirjadel on dateeringus saja aastane vahemik ja Kaniska ajajärgu pealkirjad on dateeritud saja aasta ringis, on tekkinud paljudel autoritel mõte, et enne Kaniškat on olnud teine ajaarvamine, mis jätkus uuesti pärast saja-aastast vaheaega, mil kestis Kaniska aeg.

J.V.Zeimal jaotab Kadfizes I-se mündid viide gruppi ja analüüsib neid⁹. Suur gruppide arv näitab autori arvates, et hiina kroonika teade on õige, sest ainult siis saab niipalju münte välja anda kui ollakse kaua võimul. Mündid tõendavad samuti, et Kadfizes I ja Kadfizes II vahel ei ole teisi valitsejaid, sest Kadfizes II-se esimesed mündid sarnanevad Kadfizes I-se viimaste müntidega. Raskusi valmistavad "nimetu valitseja" mündid. Nende asetamises kaheldakse. Osa uurijaid asetab need Kadfizes II-se ja Kaniska vahele-. J.V. Zeimal on arvamusel, et siiski ei ole neid võimalik sinna asetada, sest Kaniska mündid on Kadfizes II müntidega sarnased ja võivad olla tehtud ühe ja sama vermija¹⁰ poolt. Vasiska mündid aga puuduvad täielikult ja Huviška mündid oleksid nagu järgnevateks Kaniska müntidele. Osa münte võivad kuuluda nii Kaniska I-le kui ka Kaniska II-le ja saavad tõestada, et oli kaks Kaniškat. Aga mündid ei kinnita kahe Huviška olemasolu, J.V.Zeimal peab erinevuse põhjuseks seda Huviška münti gruppide vahel, et Huviška võis münti kujundust lihtsalt muuta. Autor kahtleb Vasudeva II-se ja Vasudeva III olemasolus, sest mündid erinevad vähe ja ei ole alust neid kahele valitsejale omistada. Grupp münte on omistatud Kaniska III-le, keda aga pealkirjad ei nimeta. Teda on loetud üheaegseks Vasudevaga, sest kumbagi mündid on põhiliselt leitud Kusaani riigi territooriumi eri poolelt, mis on andnud põh-

just oletamiseks, et riik oli nende ajal jaotatud kaheks võrdseks pooleks. Vaieldakse veel Vasiška II müntide olemasolus, sest neid võib ka kellelegi teisele omistada.

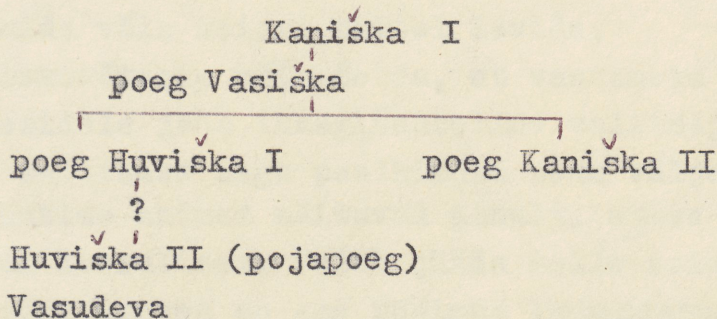
A.L.Basham käsitleb lähemalt Kaniska dünastiat¹¹. Pealkirjast "K-3"^{a12} loeb ta välja, et Kaniskal oli suur valdus Põhja-Indias ja ta valitses satraahi abil Benarest. Kaniska on märgitud selles pealkirjas kui "Māhārāja". Pealkirjas "K-14"¹³ on tiitlile lisatud "Devaputra". Pealkirjas "K-11"^{a14} on täielik tiitel "Māhārāja Rājātirāja Devaputra". Kahes hilisemas pealkirjas "K-18"^{a15} ja "K-23"¹⁶ jälle "Māhārāja". Vasiška tiitel pealkirjas "K-24"^{a17} on "Māhārāja Rājātirāja Devaputra sāhi". Sama tiitel on Vasudeval pealkirjas "K-28"^{a18} ja Huviškal pealkirjas "K-28"^{c19}. Siit saab järeldada et need valitsejad olid võimul täieliku tiitliga neil aastatel üksi. Pealkirjas "K-41"²⁰ on tiitel "Māhārāja Rājātirāja Devaputra (ka) i (sa) ra"ja nimi Kaniska Vājheska poeg. Autor järeldab sellest et aastal 41 oli veel võimul Kaniska koos Rooma keisri tiitliga ja valitses Pandžabis. Huviška tiitel säilis pealkirjades "K-33"^{a21} ja "K-40"^{a22}. Ja pealkirjades "K-51"^{a23} ja "K-48"²⁴ esineb uuesti nimi "Huviška" koos tiitliga "Māhārāja", aga pealkirjas "K-51"^{a25} täieliku tiitliga. Vasudeva täielik tiitel esines pealkirjades "K-74"²⁶ ja "K-98"^{a27}.

F.W.Thomas järeldab nende andmete põhjal, et Huviška oli Kaniska või Vasiška noorem vend. Vasiška suri varakult, peale lühiajalist valitsemist ja Huviška sai võimule Vasiška poja Kaniska II nooruse tõttu. Siis oleks suhteline tabel selline:

A.L.Basham kommenteerib seda süsteemi ja loetleb selle süsteemi puudusi. 1. Miks ei ole rohkem Kaniska II pealkirju pärast aastat 41? 2. Miks Huviska valitses 20 aastat kui pidi valitsema Kaniska II? Selle vastuseks sobib küll, et Kaniska II suri varakult ehk tapeti, või oli Kaniska II Huviska vend ja valitses koos temaga, või oli Kaniska II ebaseaduslik poeg, kes usurpeeris korraks võimu mõnes riigi osas. Selge on ainult see, et olukord paistab segane olevat.

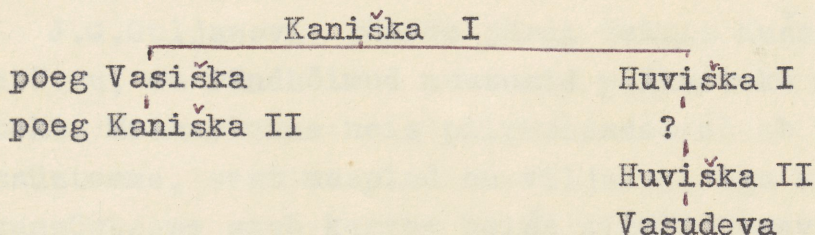
On olemas kahe Huviska hüpotees, üks neist valitses aastatel 28-40 ja oli vanaisa Huviska II-le, kes valitses aastatel 44-60 (vanaisa esineb pealkirjas, on dateerimata²⁸). Selles pealkirjas esineb tiitel "Māhārāja Rājātirāja Devaputra Huviskasya pitāmahasya", mis võib tähendada "Huviska vanaisa" või "Huviska, Huviska vanaisa". Sellisel juhul on kronoloogiline süsteem järgmine: Kaniska I - Vasiška - Huviska I - Kaniska II - Huviska II - Vasudeva. Siis kui oletada, et võim läks isalt pojale, sobib Huviska II Huviska I-se pojapojaks. Võib-olla oli siis Huviska I Vasiška poeg ja Kaniska I-se pojapoeg ja troonil oli mõni aasta noorem vend Kaniska II, keda hiljem asenadas Huviska II. Sellisel juhul sugulusvahekord on selline:

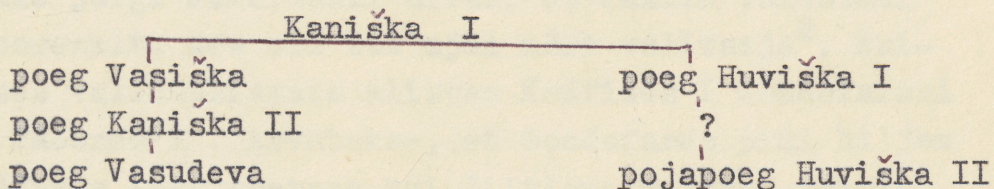
Sellisel juhul võis olla Kaniska II noorem kui Huviska I ja võimule sai Huviska I. Hiljem aga võis

Kaniška II, kes oli Huviška I-se pojale onu, usurpeerida sellelt võimu.

Või kehtis järgmine süsteem, kus Vasiška ja Huviška I olid vennad:

Milline neist skeemidest õige on, on raske öelda, aga üldiselt on võimalik, et 98 aastaga valitses viis põlvkonda. Oletada võib veel, et Vasudeva on sanskritipärane kirjutusviis nimest Vasiška, siis kehtib süsteem, et vanaisa nime saab pojapoeg ja sugulusüsteem on järgmine:

"Keisri" tiitli lugemine pealkirjas "K-41" on veidi kahtlane, aga siiski on usutav, et Rooma mõjul oli suur. Autor arvab, et Rooma mõju võis eriti suur olla pärast võitu Partia üle, et Partiat rünnati aastal 113-117; 162-165 ja 195-202. Autor peab kõige usutavamaks esimesi aastaid, peale mida võis keisri tiitel levida.

Kokkuvõtteks võib öelda, et vaatamata kõigile hüpoteesidele jääb ikkagi suhteline valitsejate järjekord selliseks nagu pealkirjad seda väljendavad, kuna müntide andmed näitavad ainult, et see süsteem on veidi keerulisem. Tuleb jääda selle seisukoha juurde, et põhijoontes on see küsimus lahendatud, aga detailides on kõik veel selgusetu.

I V P E A T Ü K K

S I S E - J A V Ä L I S P O L I I T I K A

J.G.Guljamovi sõnade järgi tekkis Kušaani riik seetõttu, et rändhõimud muutusid paikseteks maaharimateks. Maaharimine neis piirkondades nõuab niisutussüsteeme, sest maapind on viljakas, aga kuiv. Niisutussüsteeme saab korras hoida ainult tugev tsentraliseeritud riik. Autor peabki silmas neid tingimusi, mis olid olulised Kušaani riigi tekkimises¹.

"Hou-hang-shu" järgi vallutas Kudžula Kadfizes, pärast seda kui ta oli ühendanud ülejäänud hõimud, esmajärjekorras Partia ja siis Kabuli. Sirkapist leiti Gondofaresi, Pacores'i ja Kadfizes I münte, mille järgi J.Marshall arvas, et Taxilā vallutati Pacoreselt, kes oli tol ajal nõrk valitseja². Esiimeses vallutusfaasis alistas Kadfizes I Gondofaresi ja Pacores'i. Arvatakse, et Gondofares pidi hiljem Kadfizes I-st toetama kui liitlane viimase võitluses Arahosia ja Kašmiiri³ vastu.

Ei teata millised olid suhted Hermäuse ja Kadfizes I vahel. On arvamusi, et Kadfizes I oli abielus Hermäuse mõne sugulasega ja Hermäus oli ta liitlane⁴.

Arvatakse, et pärast Partia ja Kabuli vallutamist Kadfizes I puutus kokku Roomaga kui viimase liitlane. Selline suhe on järeldatud kušaani müntide põhjal, kus Hermäuse ja Kadfizes I müntidel olev büst sarnaneb rooma müntidel oleva büstiga. Wima mündid on ka kaalult ja materjalilt sarnased rooma müntidega⁵. Kadfizes I võttis hiljem tiitli "kuningate kuningas", mis näitab, et ta võim oli kasvanud võrreldas ta valitsemise algaastatega.

Wima Kadfizes olevat vallutanud India ja jätnud

sinna asevalitseja nagu arvatakse "Hou-hang-shu" põhjal. J.E.van Lohuizen de Leeuw arvab, et osa Wima vallutustest läks hiljem kaduma ja ta oli sunnitud uuesti India vallutama⁶. "Hou-hang-shu" nimetab veel Tien-Chu'd e. Shen-Tu'd, mis vallutati Wima poolt, mida võib samastada Sindh'iga⁷. Mõnede autorite arvates oli Kadfizes II võimul 14 aastat. Selle seisukoha vastased arvavad, et viimane ei oleks suutnud sel juhul nii suurt ala vallutada. Selle vastu on võib-olla ka argument, et Wima Kadfizesi tiitel oli ta valitsemisaja lõpul "Māhārāja Rājātirāja Deva-putra". Need on küll nõrgad argumendid, sest Kadfizes II sõjakäik ei sarnane Makedoonia Aleksandri sõjakäigule, kes valitses lühikest aega ja jõudis vallutada hiiglasuure territooriumi. Suurkuninga tiitel sõltub ka osaliselt kuningavõimu tugevusest üldiselt, on kuningaid, kes on tituleerinud end kohe kõrgema valitseja tiitliga.

Ei ole lahenenud kušaani valitsejate ja Lääne-India satraapide vahekorra küsimus. Satraapide väljalastud mündid sunnivad oletama, et nad olid teataval määral ikkagi iseseisvad juhul kui nad kuulusid kušaani kuninga alla. Arvatakse, et seal olid käibel Wima kuldmündid ja satraapide endi hõbemündid. Satraapidena on tuntud kaks dünastiat Nahāpāna ja Ghashtana. Neid on tituleeritud kui "Kshatrapa" ja "Mahāksatrapa". B.N.Puri arvates on asevalitseja ka nn. "nimetu valitseja", kes valitses India põhjapiirkonnas⁸. Wima Kadfizesi ajal oli Kušaani riigi territoorium küllalt suur, et asevalitsejate abil valitseda ja pealegi oli Rooma riigist meile tuntud sealne provintside süsteem. J.E.van Lohuizen de Leeuw toetub sellele, et tiitlid olid "tundmatul valitsejal" ja Wimal sarnased ning "tundmatu valitseja" võis kauem elada kui Kadfizes II ja võtta siis omale tiitel "Soter Megas", mis tõlkes tähendab "suur päästja"⁹.

Kadfizes II võim ulatus W.Smithi järgi üle kogu tänapäevase Afganistani, Buhhaara, Hiina-Turkestani ja suure osa India.¹⁰

Suhetest Roomaga on tuntud Dion Cassiuse saatkond Augustuse juurde¹¹. B.N.Puri järgi oli võimul selle sündmuse ajal Kadfizes II¹². Majandusliku sideme olemasolu Roomaga oletatakse selle põhjal, et kušaani mündid on kaalult võrdsed rooma müntidega¹³.

Kokkupuutest Hiinaga on teada Ban-Chao kirjade põhjal¹⁴. Esialgu kušaani valitseja oli liidus Ban-Chaoga viimase võitluses usunnide ja Kang-Kiu vastu, seda arvatakse saatkondade vahetamise põhjal, aga hiljem, kui Ban-Chao oli saavutanud võidu ja ületanud Pamiirid ning paiknes Kušaani riigi vahetus läheduses, otsustas kušaani valitseja ohu vältimiseks sõlmida Hiinaga dünastilise abielu kaudu liit. Ta saatis saatkonna Ban-Chao juurde, kellele viidi kingitusi ja paluti kušaani valitseja nimel Hani dünastiast naist. Hiina ei pidanud Kušaani riiki endaga võrdseks ja ei võtnud saatkonda vastu. Selle tagajärjel puhkes sõda, mille tegelikuks põhjuseks loetakse kaubateede sõlmpunkti vallutamise soovi kušaani valitseja poolt. Kaubateedest on kõige enam tuntud¹⁵: 1. Suur Pamiiri tee, mis läks piki Vahangi jõe orgu, piki kogu Ida-Hindukusši. Seda teed nimetatakse ka suureks siidi teeks või suureks budismi teeks, mille üle kontroll oli poliitiliselt ja majanduslikult kasulik mõlemale poolele. Kušaanid kaotasid esimese sõja, ehkki nende sõjavägi oli suur, aga läbi Pamiiri tulek nõrgestas seda nii, et Ban-Chao saavutas võidu¹⁶. Sõjaliste kokku põrgete tunnistajateks on kindlused, mis paiknevad piki seda teed.¹⁷ 2. Sküüdi stepi tee, mis läks põhjapoolt Pamiiri, 3. Väike Pamiiri tee oli lühem tee, mis ühen-
das Baktriat Ida-Turkestaniga. 4. Kašmiiri tee. 5. Fergana tee.

On teada, et Kušaani valitseja maksis andamit pärast kaotatud sõda ehk viis kingitusi nagu ütleb hiina kroonika. Hiljem püüti seda kaotust tasa teha Hiina Kesk-Aasia vasalli alistamisega, kelle poega hoiti kušaani valitseja juures pantvangina.

Sisepoliitiline olukord peale Wima surma arvatavasti oli keeruline. J.E. van Lohuizen de Leeuw arvab pealkirja "TA-191"¹⁸ põhjal ja müntide järgi, milledel esinevad nimed Jihonika ja Zeionises, et olid need Kadfizes II järeltulijad. Arvatakse, et pärast viimase surma haarati võim satraapide poolt, sest pealkirja viitab teatud iseseisvusele ja ei märgi ülemvalitsejat¹⁹. J.E. van Lohuizen de Leeuw'i järgi on Jihonika Manigula poeg ja Wima Kadfizesi vennapoeg.

Kadfizes II järeltulija Kaniška arvatakse olevat teisest dünastiast, mille nimi lõpeb teisiti. Uue dünastia nime lõpp on "ska", "iska", "eska", mis sunnib tõepoolest arvama, et nad on ühest dünastiast. Kaniška ja Wima vahel oli arvatavasti kümneaastane vahe. Kaniška on tuntud paljude pealkirjade, müntide ja budistliku kirjanduse järgi. Teda arvatakse kuuluvat väike yue-zhi hõimu hulka²⁰. Pealinn Kaniška ajal viidi üle Põhja-Baktriast Indiasse Purushapura'sse e. Pešavari.

Pealkirjade andmetel vallutas Kaniška maad idas kuni Vārānasini (Ravalpindi) ja edelas Bahawalpurini. "Rajatarangini"²¹ ja "Kalpanamanditika"²² järgi valitses Kaniška Khotanis, Kašmiiris, Tung-Lis, Pan-Tsis ja Edela- ning Põhja-Indias. Münte on leitud ka Biharist. Pealkirju on leitud Sārnathist²³, millel on tiitlid "Kshatrap" ja "Mahāksatrap", mis võivad tähendada ka, et ida piirkonda valitseti Rooma eeskujul ja sel juhul provintsi keskus võis olla Sārnath-Vārānas. Bihari vallutamist tõendab veel "Sridharamapitakanidanāsutka"²⁴, mis märgib, et Chen-t'an-Kia-ni-ch'a alistas Pataliputra kuninga. Hiuen-Tsang ütleb, et Kan

niška valitses idas Tsung-Lingi mägedeni. Pealkirja "K-11" järgi valitses Kaniška kogu Lääne - India sealhulgas ka Sindh'i üle. Ka Sindhi ja Suivihari valitsejad Rudradamani peetakse Kaniška võimu esindajaks. B.N.Puri arvates aga Kaniška vallutas Rudradamanilt Suivihari ja surus ta lõunapoolle²⁶. Kaniška aja pealkirjades esinevad samuti tiitlid "Kshatrap" ja "Mahākshatrap"²⁷. Nende nimedeks on loetud Sārnath'i pealkirja põhjal Vanasapara ja Kharapallana, selle järgi võib üks neist olla ülemvalitseja ja teine alluv või võisid ka teineteise järel valitseda. Asevalitsejatele viitavad veel pealkirjad "Zedast"²⁷, Manikalast²⁸ ja pronkslaeka pealkiri, nimedena on kirjutatud Liaka, Vespasi ja Kapisa. Seega võisid asevalitsejad olla Rawalpindi piirkonnas Manikalas ja Afganistani piirkonnas Zedas, Kapisa arvatavasti oli Begramis. Muidugi ei tähenda et rohkem asevalitsejaid polnud, neid võis olla veel Induse oru piirkonnas ja Kašmiiris.

Huviška valitsemise aeg on segane nagu me eelmises peatükis nägime, ei ole kindlalt tõestatud kuidas toimus riigi valitsemine peale Kaniškat. Ei teata kas Huviška oli Kaniška poeg ja kuidas ta võimule sai. Suur osa autoreid arvab, et Kušaani riigis kehtis tol ajal kahe valitseja süsteem, mis eriti kerkib esile Huviška ja Vasiška suhteid uurides, Arvatakse, et riik jagunes kaheks või oli üks lihtsalt noorem kaasvalitseja, Huviška valitsemist aga peetakse Kušaani riigi öitseaajaks, sest Kaniška pärandas suured valdused oma järglastele ja ei ole andmeid, et riik oleks tol ajal veel langema hakanud. Mõnede autorite arvates oli see Huviška, kes vallutas Kašmiiri²⁹.

Vasudevat peetakse viimaseks Kaniška dünastia esindajaks. Nime järgi on ta India päritoluga või on ta nimi indianiseerunud. Müntide järgi valitses ta

laia territooriumi. Idas ulatus impeerium Vārānasini ja läänes haaras kogu Afganistani. Arvatakse, et Vasudeva saatis aastal 230 m.a.j. saatkonna Hiinasse, aga armeenia kroonika nimetab teda kui kušaani kuningat Vehsadjan, kes võttis osa sõjast Artasiri vastu liidus armeenia kuninga Khorsu I-ga.

Šapura I pealkiri Kaabe-Zorastralt³⁰ viitab Kušaani riigi territooriumile, mis oli annekteeritud Šapura I poolt. Mündid, mis on sellest piirkonnast leitud, tõendavad et selle piirkonna vallutamine vastab tõele.

Järgnev periood Kušaani riigi ajaloos oli languse aeg. Sel ajal võis toimuda üksikute piirkondade eraldumine kas asevalitsejate iseseisvumise või sassaniidide ja Gupta riigi vallutuste tõttu. Pealkirjad Mathurāst ja Sānchist lasevad oletada, et need piirkonnad kuulusid ka hiljem Kušaani valitsejatele. Üks pealkiri nimetab valitsejaks Kushanaputra. K.P. Jayaswal'i arvates kuulub see valitseja varasema dünastia järeltulijate hulka, kusjuures "Kusana" on dünastia nimi³¹. Samuti loetakse ühelt dateerimata pealkirjalt pärineva nimega valitseja hilis-kušaani valitsejaks³². See valitseja nimega Vamataksha samastatakse mõnede poolt Vimataksaha'ga, kes usurpeeris trooni Mathurās pärast Vasudeva surma.

Pealkirjadest on välja loetud veel üks Kaniška. See valitseja dateeritakse aastase 104 või 204³³, aga temast ei teata enam midagi, arvatavasti oli ta mingi Kušaani riigi osa valitseja, kelle ajal sassaniidid vallutasid Baktria. Kušaanide võim võis sel ajal säilida veel aimult Gandharas, Pandžabis ja Mathurās, milledest kaks viimast vallutati hiljem Gupta riigi poolt. B.N. Puri nimetab viimaste valitsejate na Mathurās Vamataksa't ja Vaskusana-Vasiškat³⁴.

Münste on verminud hilis-kušaani valitsejatest Kaniška (III) ja Vasu. Mündi leidude otsustades va-

litsesid nad Pandžāabis, Sindhis ja Afganistanis.

Selliate ajalooallikate puudumine tollest ajast võib viidata riigi killunemisele ja langusele. Idapool kasvas Gupta riik, mille kõige varasem pealkiri on dateeritud aastasse 380 m.a.j. Lääne poolt tungis peale Sassaniidide riik, mis saavutas arvatavasti lõpliku võidu Kušaani riigi üle sama aja paiku, kusagil aastate 370 ja 380 ümber.

J.G.Guljamovi järgi oli Kušaani riigi funktsiooniks hoolitseda irrigatsiooni süsteemi eest, kusjuures sisepoliitiline protsess oli järgmine: Ülemkiht, kes algul omas ainult poliitilist võimu, haaras järkjärgult kogukonna maid ja muutus seetõttu pikkamööda iseseisvaks, mis tegi tarbetuks kesk võimu olemasolu. Valitsemise poliitiline iseloom on J.G.Guljamovi järgi idamaale iseloomulik despootia koos orjandusega, kus orjapidajate administratsioon rõhus rahvast³⁵.

B.N.Puri peab samuti võimalikuks, et Kušaani riiki valitseti suure administratsiooniga, sest selline suur territoorium nõudis differentseeritud valitsemise süsteemi. Asehaldurite süsteem B.N.Puri järgi oli võetud üle Armeenia eeskujul. Lääne-India saki sakraabid, kes olid B.N.Puri järgi iseseisvad, omasid tiitli "Māhārāja Rājātirāja". Kušaani riigis oli kõrgem asevalitseja tiitel arvatavasti "Mahāksatrapa". Selle tiitliga valitsejad olid näiteks B.N.Puri järgi Kharapallana, Ksatrāpa Vanaspara, Kshātrapa Liaka³⁶ jt.

Kuninga võim nagu B.N.Puri selle esile toob oli pealkirjade järgi piiramatu, sest ei ole teada ühtki teist valitsevat organit. Budistlikust tekstist ilmneb, et oli nõukogu kelle liikmeid nimetati "parishadyam"³⁷ või teise allika järgi "tilaka"³⁸.

Kuninga tiitlite järgi "Mahārāja Rājātirāja", Rājātirāja, Sarvalokais'vara, Mahisvara, Mahes'vara" (kuningate kuningas, suur kuningas, Siva asemik, maailma valitseja) ja "Devaputra" (jumala poeg). tä-

hendab, et kuningas oli piiramatu võimuga. Sama näitavad tiitlid "Basileos Basileon, Shanao Shao, Shāhan-shāh, Keiser" , (kuningate kuningas), milledest esimene on võetud üle Kreeka Baktria Riigi valitsejalt ja teine Iraani valitsejalt, viimane tiitel on arvatavasti Rooma päritoluga. Nagu näha, on Kušaani valitseja pidanud end küllalt suureks ja võimsaks, et üle võtta kreeka, rooma, iraani ja india tiitleid. Kokkuvõtteks võib öelda, et kušaani kuningas võis olla piiramatu võimuga, keda arvatavasti nõukogu ei aheldanud, vaid oli ainult nõuandja osas. Tiitel "kuningate kuningas" näitab, et on olemas alluvad , kes omavad ka kuninga tiitlit. Selle põhjal võib öelda, et absoluutset monarhiat kui ainuvalitsemist ei saanud olla. Satraapide kõrval esinevad veel tiitlid "Dandānāyaka" ja "Mahadandānāyaka", mis on tõlgitud kui sõjaväe ülem või ametnik. Samuti on leitud tiitlid "Garāmika" ja "Padrapāla", mis on tõlgitud kui kohaliku võimu esindaja³⁹. Need nimetused näitavad, et Kušaani riigis oli differentseerunud administratsioon.

On selge, et võim oli pärilik ja piiramatu, aga mil määral see despootlik oli ei ole veel selge. Despoodile omane tiitel "Devaputra", kes on võrdne jumalaga, näitab, et kõik peavad alluma kuningale usust jumala vastu, aga "Rājātiraja" lubab oletada, et oli ka allkuningaid, kes olid kahtlemata sõjalises liidus Māhārajaga. Kolmas aspekt, millele tuleb tähelepanu pöörata võimu liigitamisel, on usu iseloom, millisel määral usk on diferentsseeritud ja elujaatav, seda vähem on võim despootlik. J.G.Guljamov ei põhjenda oma seisukohta, aga arvatavasti käsitleb idamaadel olevat võimu standartse arvamuse põhjal, mis peab igat idamaist võimu despootlikuks.

Teine J.G.Guljamovi seisukoht, nagu kuuluksid maad kogukonnale, millised ülemkiht talt aja jook-

sul usurpeerib on vastolus ta enda seisukohaga, et ainult riik ja tugev keskvoim suudab niisutussüsteemi korras hoida, aga järelilikult kogukond sellisel juhul ei suuda. Teiseks. Kogukonna süsteem kujuneb välja tavaliselt sugukondlikust korrast, aga sellises mitmete hõimude ja tsivilisatsioonide konglomeraadis on see kahtlane, pealegi me ei saa kirjutada nende väheste andmete põhjal, mis on teada Kušaani riigist, kogukonna ajalugu, sest need andmed puudutavad ainult valitsejaid. Järelilikult oletus kogukonnast on alusetu

On aga selge, et Kušaani riik etendas teatud osa rändhõimude muutumisel paikseteks, kes tänu Kušaani riigile omandasid kohaliku kultuuri, mis oli samm edasi nende hõimude arengus. Ehkki küsimus, kas rändhõimud moodustasid riigi või oli see kohalik hõim, on lahtine.

Välispoliitikas etendas Kušaani riik küllaltki olulist osa. Ta oli üheks selliseks riigiks, mis ühe ühendas endas Lääne ja Ida elemente nii poliitilises, majanduslikus kui ka kultuurilises mõttes. See riik oli esimene poliitiline ühendus, mis asus India, Kesk-Aasia, Hiina ja Väike-Aasia piiril. Seega Kušaani tsivilisatsioon ühendas poliitiliste sidemetega Euroopat ja Aasiat. Poliitiliselt tähtsusest oli ta tolle aja suurriikide hulgas, kes mängis olulist osa maailma poliitikas. Kušaani riik võttis osa koos Roomaga Partia purustamisest, samuti oli liidus Hiinaga. Hiljem oli tal oluline osa tähtsate kaubateede sõlmpunktis Pamiiris. Kõige suuremat osa etendas ta India ajaloos, olles üks suuremaid riiklikke ühendusi Vanas Indias. Samasuurt osa etendas ta ka Kesk-Aasia rahvaste ajaloos.

V P E A T Ü K K

M A J A N D U S J A K U L T U U R

Kušaani perioodi peetakse linnade arengu ja öitsengu ajaks. Arheoloogilised andmed kinnitavad seda, et linna tüüpi asulate öitseng toimus neil sajanditel, mil eksisteeris Kušaani riik.¹ Kušaani riik oli oma aja majandusliku ja kultuurilise öitsengu keskus, aga hiljem kandus keskus mujale, Enne seda eksisteeris Kreeka-Baktria riik, millest antiikautorite teadete järgi on tuntud see kui tuhande linna maa. Ilmselt sel ajal levis kreeka linnakultuur Kesk-Aasiasse, Kušaani riik näib olevat ülevõtnud selle linnakultuuri ja oli nähtavasti teine etapp linnade öitsengus Kesk-Aasias. Ehkki Kušaani riiki tunti vähem antiikautorite poolt, ütleb Claudius Ptolemaiose teade, et Kušaani riigi öitseajal oli Baktrias 18 linna, mis tole aja kohta on suur arv. Tuntumad linnad asusid Termez'i², Begrami³, Taxila⁴ ja Mathura⁵ piirkonnas.

Seoses linnadega areneb tavaliselt ka käsitöö ja kaubandus. B.N.Puri arvates on põllumajandus küll tole aja majanduse alus, aga siis rahuldas see ainult kohalikke vajadusi.⁶ Põllumajandus tolles piirkonnas on võimalik hästi välja arendatud niisutussüsteemide abil. Kušaani riigi niisutussüsteeme on lähemalt uurinud J.G.Guljamov, kes on teinud järelduse, et niisutussüsteemide sõlmpunktid on saanud paljude linnade asukohaks⁷. B.G.Gafurov hindas Kušaani perioodi kui uut majanduslikku tõusu ajajärku, kus arendati välja irrigatsioonisüsteemid, ehitati palju linna ja kindlustusi⁸. Käsitöö ettevõtetest on tuntud mingid käsitööliste ühendused. On teada kullassepad, juveliirid, parfümeerid, pottsepad, siiditootjad jt. kä-

sitöölised?⁹ Loomulikult toimus põhiliselt nende kaupade vahetus välismaa kaupade vastu.

Kaubanduslik tähtsus on Kušaani riigil suur. Poliitiline ühendus suurte kaubateede sõlmpunktis, omab alati tähtsa koha maailma kaubanduses, kusjuures sellise riigi enese öitseng toimub sellesama vahekaupmehe osa tõttu. Kohalikud kaupmehed olid vahendajateks Siberi, Kesk-Aasia, Hiina, India ja Lääne-Aasia alade, Euroopa ja Aafrika vahel. Kušaani riigiga seoses olevaid esemeid on leitud kaugel Kušaani riigi territooriumist.

L.S.Vassiljev analüüsib Hiina vahekorda rändhõimudega, kelledest arvatakse, et nad on Kušaani riigi loojad¹⁰. Nende mõju Hiinale on kultuurilist laadi. Hiinlased õppisid neilt ratsutamist ja karjakasvatamist. Kaupadena vahetati Hiinaga karjakasvatussaadusi hiina käsitöötoodete vastu. Hiljem on teada Baktria elanikest kui headest kaupmeestest ja Baktria laiaist siseturust¹¹. Kušaani riigi väliskaubanduslikud sidemed ulatusid kaugemale. On teada palju kaubateid Indiast ja Baktriast Vahemeremaadesse. Kaubateed olid hästi tähistatud ja iga peatuskoha kaugus oli teada tolle aja maailmale. Kaupu veeti ka mereteed mööda Indiast Egiptusesse ja Rooma. Indias esines mitu kaubanduslikku faktoariat, mis olid asutatud kaupmeeste poolt. Kaubad anti sadamates üle kohalikele kaupmeestele, kes need edasi toimetasid sisemaale või kaugemale. Roomast toodi kangaid, riideid, klaasnõusid, kuld- ja hõbeesemeid, veini jms.. Kušaani riigist veeti Rooma vürtse, idamaiseid väärtasju, kalliskive, elevandiluud, värvaineid jms..

Kušaani müntide järgi arvatakse, et Wima Kadfi-
zes tegi rahareformi müntides Kušaani kuldmündid samasuguse kaaluga kui rooma mündid, selleks et lihtsam oleks kaubelda. Lisaks sellel on "Peripuluse" järgi teada, rahavahetuspunktid kaubanduskeskustes¹².

Arheoloogilised leiud tõestavad, et Kušaani ja Rooma riikide vahel oli tihe kaubanduslik side nii mere- teed kui ka maismaa teede kaudu. Samasugune tihe side oli Kušaani riigil Hiinaga Pamiiri teede kaudu. On teada palju Hiina ekspeditsioone läände. Hiinast veeti välja esmajoones siidi, mistõttu suurt Pamiiri teed nimetati ka suureks siidi teeks. Hiina kaubartiklitena on tuntud nahad, lakeeritud esemed, portselan ja peenrauatooted. Kušaani riik oli aga eelkõige oma kaubandusega vahendaja Lääne ja Ida vahel, sest ta kontrollis kõiki teid idast läände. Kušaani riigi kaudu levis Idast Läände hiina paberivalmistamise, lakeerimise ja rauasulatuskunst.

Samasugune osa nagu Kušaani riigil oli poliitilises majanduslikus elus oli tal ka rahvaste kultuuri elus. Kušaani riik ühendas endas mitmete rahvaste keele, kultuuri ja usundi. See jättis Kušaani riigi kultuurile omapärase jälje. Kušaani kultuuri omapäraks ongi see, et ei ole mingit ühtset ühenäolist kultuuri vaid on tuntud mitu kohalikku koolkonda. Tuntumad neist on Mathurā ja Gandhara kultuurikeskused. Peale selle loetakse veel Kušaani kultuuri omapäraks ida ja lääne elementide ühendamise. B. Rowlandi järgi oli Kušaani kunsti Gandhara koolkonna vorm läänepärane ja sisu idamaine, kus humanistlik klassikaline vorm väljendas müstilist idamaa budismi. Mathurā kunsti peab ta rohkem indiapäraseks.¹³ H. Buchta ütleb, et lääne humanistlik ratsionalism esines esmakordselt budistlikes stseenides.¹⁴ B.G. Gafurov ütleb, et Kušaani riigis puutusid kokku kolm kultuuri komponenti - hellenistlik, baktria ja kohalik¹⁵.

Lääne kultuur avaldas mõju kreeka-baktria kultuuripärandi ja sidemete kaudu Roomaga. Ida poolt aga levis Kušaani riigi territooriumil budistlik kultuur, eriti varabudistlik.

Kaniška müntidelt võib leida igasuguste jumalete kujutisi, sama kirju näib olevat ka pantenon Huviška ajal. Budismi ajaloos on Kaniškal tähtis koht. Kuśaani Riik etendas budismi levitaja osa lääne poole ja Kesk-Aasiasse. Niisamuti nagu ta ühendas kõik need maa-alad, niisamuti levis seal budism. Teed läbi Pamiiri nimetati seetõttu ka suureks budismi teeks. See tee sai budismi leviku teeks Tiibetisse, Hiinasse ja Jaapanisse. Sellega jäi Kuśaani Riigil tähtis koht budismi levitamises. Budismi seisukohast on tähelepanuväärne eriti Kaniška aeg seetõttu, et tekkis uus suund budismis mahajanism, mille kaudu Kuśaani Riigi tähtsus ülatub tänapäevani. Kuśaani Riiki nimetas B.G.Gafurov haruldaseks selle tõttu, et seal olid samaaegselt mitu usuvoolu budism, džainism, šivaism ja zoraastrianism¹⁶. B.N.Puri nimetab peale nende veel brahmanismi ja yoga õpetust¹⁷.

L Ö P P S Ö N A

Nagu me nägime oli see tundmatu riik maailma ajaloos küllalki suur ja võimas pretendeerimises suurriigi nimetusele. Miks ta siiski nii vähe tänapäeval tuntud on, selle süü võib veeretada nende endi ölgadele, sest nad on endist järele jätnud vähe kirjalikke allikaid. Nähtavasti kiri oli rändhõimudele uudne ja nad võisid kohaliku kultuuri suhtes olla barbarid. Kirja vähene tarvitamine ei lasknud neil jäädvustada oma ajalugu tervikuna, seda eriti võrreldes Rooma ja Hiina ajalooga. Sellepärast ongi Kušaani riigi ajaloo fakte detailides raske taastada ja tänapäeva teadlased näevad vaeva üksikute faktide tõlgendamisega ja uute hüpoteeside väljamõtlemisega. Vaatamata kõigile on kušaani periood jätnud meile suurepärase kultuuri ja see periood on samasugune lüli ajalooahelas nagu kõik teised suurepärase kultuuriga ajajärgud.

Р Е З Ю М Е.

Во второй половине II в. до н.э. в области Средней Азии стали проникать племена, жившие к востоку от Бактрии. Вскоре они создали самостоятельную империю.

Ядром государства Кушан была Бактрия, откуда их власть распространилась на районы Афганистана и Индии. Но спорным остается вопрос о происхождении создателей империи. Даже политическая история и хронология этого периода известны недостаточно.

Наиболее спорным вопросом кушанской истории остается вопрос об абсолютной хронологии.

В настоящее время нет общепринятой даты для начала правления Куджулы Кадфиза, Вимы Кадфиза и Канишки.

В 1913 и в 1960 г. в Лондоне состоялся специальный симпозиум, посвященный этой проблеме.

Тожe важным событием следует считать Международную конференцию по Кушанской эпохе в Душанбе (1968).

Наивысшего расцвета Кушанская держава достигла при царе Канишке. Годы правления Канишки были периодом подъема ремесла и торговли, в том числе и международной, оживления городской жизни.

Купцы из Кушанской империи часто выступали посредниками между Востоком и Западом.

Изучение Кушанского пантеона показывает, что Канишка и Хувишка проводили политику религиозной терпимости.

При Канишке был создан буддийский собор в Кашмире, где создали Махавибхати — энциклопедия доктрины Сарвастивадинов.

Кушанская эпоха—одна из самых ярких в истории всего Востока. Объединение в рамках одного государства разнородных областей привело к сближению самых различных культур., сочетавши~~х~~ в себе лучшие достижения античной культуры с элементами местных художественных традиций.

S I S S E J K . V I I T E D

1 Isegi termin "kušaani" on andnud põhjust paljudeks diskussioonideks. Riigi algstaadiumil välja antud müntidel, mis on kirjutatud kreeka tähtedega, on nimi "Koshsanu" või "Khoshansu", aga karõsti kirjas on see kirjutatud "Kushāna" või "Khushāna" või "Gushāna" või "Klushāna", aga Kesk-Aasiasamas Kirjason "Kushana" ja "Kurshana" (S. Konow, Kharoshthi Inscriptions with exception of those of Aśoka, CII, Vol. II, part I, 1929, lk. xlix, edaspidi, S. Konow, CII, 1929.). Tuntud pealkiri Mathurāst märgib aga "Kushānaputra" (J. Ph. Vogel, Explorations at Mathurā, ASI, AR, 1911/1912, lk. 12, edaspidi, J. Ph. Vogel, ASI, AR, 1911/1912.). Hiina allikad esitavad "Kuei-shuang", aga "Kalpanā maṇḍitika" (Kumāralāta) esitab "Kiu-sha" (H. Lüders, Bruchstücke der Kalpa-maṇḍitika des Kumāralāta, Leipzig, 1926, lk. 67, edaspidi, H. Lüders, Bruchstücke...). Vorm "kušaani" on genitiiv või omadussõna. On tuntud ka lühike vorm "Kusha" või "Kushi". Kõiki variatsioone vaata J. F. Fleet, The Question of Kushanas, JRAS, 1914, lk. 396). K. P. Jayaswal erinevalt teistest peab seda Kudzula Kadfizesi dünastia nimeks (K. P. Jayaswal, Problems of Śaka-Sātavāhana History, JBORS, XVII, 1930, lk. 256, edaspidi, K. P. Jayaswal, JBORS, 1930.).

2 "Kaniška daatum" tähendab Kaniška valitsemise algaastat. See termin on kokkuleppeline. Kirjanduses esineb see lühendina "DK", mis on lühend inglise keelest (The Date of Kanishka).

3 Зеймаль, Е. В., Кушанская хронология, Душанбе, 1969, lk. 5-6.

4 Гафуров, Б. Г. Кушанская эпоха и мировая цивилизация, Душанбе, -1968, lk. 3 ja Ставиский Б. Я., Между Памиром и Каспием, М. 1966, lk. 194.

5 Гафуров Б. Г., Великая цивилизация Кушан, Курьер ЮНЕСКО, феврал, 1949, lk. 3 - 12.

- 6 Гафуров Б.Г., Кушанская эпоха..., lk. 19.
- 7 Зеймаль Е.В., Кушанская хронология..., lk. 6 - 7.
- 8 Diskussiooni materjale vaata, The Date of Kanishka, Discussion, JRAS, 1913, Oct.
- 9 Diskussiooni materjale vaata, Report on the Conference on the Date of Kanishka, 1960 ja väljaandes, Brill, E. J., Papers on the Date of Kanishka, Leiden, 1968, edaspidi Brill, E. J., Papers on... .
- 10 Vaata J. V. Zeimali kronoloogiline kokkuvõte, Зеймаль Е.В., Кушанская хронология... .
- 11 Vaata pikem ülevaade nõukogude teadlaste väljakaevamistest, Stavisky, B. Y., Bongard-Levin, G. M., Central Asia in the Kushan Period, Dushanbe, 1968 ja bibliograafia, Стависки Б. Я. и др., Советская археология Средней Азии и Кушанская проблема, 1968.
- 12 Esimeste väljakaevamiste kohta vaadake, Толстов С. П., Археология, 25 лет Советской науки в Узбекистане, Ташкент, 1942, lk. 261.
- 13 Vaata, Стрелков А. С., Доисламские памятники Термеза, " Культура Востока", М. 1928, lk. 46.
- 14 Pikem kirjanduse ülevaade on töös, Stavisky, B. Y., Bongard-Levin, G. M., Central Asia..., lk. 26-34.
- 15 Hoernle, A. J., Description of the Gold Coins and Relics found in the Ahin Posh-Tope, Jelalabad, PASB, 1879, A. Cunningham, Notes on the Gold Coins found in the Ahin Posh-Tope, PASB, 1879 ja Growse, F. S., Mathurā. A District Memoir, Oudh, 1880. (lüh. Mathurā... .)
- 16 Growse, F. S., Mathurā Inscriptions, IA, vol. VI, 1877 ja Growse, F. S., Mathurā... .

17 Bühler, G., New Jaina Inscriptions from Mathurā, EI, vol. II, 1892, Further Jaina Inscriptions from Mathurā, EI, vol. II. 1894 ja Epigraphic Discoveries from Mathurā, "The Academy", vol. 49, 1896.

18 Edaspidi märgitud "tundmatu ajajärk" "TA" ja "Kaniška ajajärk" "K"!

19 Pealkirjad on esitanud B. N. Puri, India Under the Kushanas, Bombay, 1965 ja Зеймалъ Е. В., Кушанская хронология..., lk. 14 - 57.

20 Esimestest müntide publitseeringutest vaata, A. Cunningham, Coins of Indian Buddhist Satraps, with Greek Inscriptions, JASB, vol. 32, 1863, P. Gardner, The Coins of the Greek and the Scythic Kings of Bactria and India in the British Museum, London, 1879. Kokkuvõtte müntide andmetest on teinud Gölb, R., Grundriss einer historischen Paläographie der Kusan-münzen, "Iranica Antiqua", vol. I, Leiden, 1961 ja Зеймалъ Е. В. Кушанское Царство по нумизматических данным, автореферат., Л. 1965.

21 Kusaani kultuurist on pikemalt kirjutanud M. Rosenfield, The Dynastic Arts of the Kushanas, 1967.

22 Kirjalikud allikad, mis enamuses on budistlikud tekstid, on esitatud B. N. Puri poolt, vaata, India Under..., lk. 253-254. Vaata sama nimekiri töö lõpus.

23 Esimesena võiks nimetada hilise Han'i dünastia kroonikat "Hou-hang-shu'd". Kroonika haarab sündmusi alates aastast 25 e.m.a. - a. 220/221. Kroonika koostajaks peetakse Fan-Yeh-Si'd. Vaata, E. Chavannes, Les pays d'occident d'après le Heon Han, "Toung Pao", série II, tome VIII, Paris, 1907. Бичурин Н. Я. (Иякиф) Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, т. I-III, 1950-1953.

Teise kroonikana võib nimetada "Hang-shu'd", mis

on varase Han'i riigi ajalugu ja mis käsitleb sündmusi kuni aastani 25 e.m.a., selle koostas Ban-Gua aa. 32 - 92 m.a.jr. Peale Ban-Gu surma jätkas seda Ban-Bei. Vaata Wylie tõlge, Notes on the Western Reigions, JRAS, London, 1882. Lõpuks võib veel nimetada "Wei-shud".

Ban-Chao oli hiina väepealik, kes oli asehaldur Hiina lääne provintsis. Vaata Васильев Л.С. Бань-Чао в Западном Крае, ВДИ, 1955, Но I, lk. 108 - 125.

24 Kirjalikest allikatest võib märkida "Tabarit". Vaata Nöldeke, T., Geschichte der Perser und Araber zur Zeit des Sassanides aus dem arabischer Chronik des Tabari, Leiden, 1887. Teiste allikate kohta vaata Луконин В.Г., Завоевание Сассанидов на Востоке и проблема кушанской абсолютной хронологии, ВДИ, 1962, Но 2, lk. 20-44.

25 Vaata Phillips, The Connection of St. Thomas the Apostle with India, IA, vol. 32, 1903.

26 Esimesi kirjutisi vaata lk. 4 viide 20.

27 Esimesi kirjutisi pealkirjade kohta vaata lk. 4 viited 16 ja 17.

28 Esimesena on kronoloogiat käsitlenud J. Fergusson, On Indian Chronology, JRAS, vol. IV (new ser.) 1870 ja V. Smith, Chronology of the Kusan Dynasty of Northen India, JRAS, 1902. Mõnes mõttes veel varem M.T. Reinaud, Mémoire sur le Commencement, et la fin du royaume de la Mésène et sur l'époque de la rédaction du Périple de la mer Erythrée, Ja, sér., 1861.

29 Pikemad tööd kronoloogia kohta on Brill, E.J., Papers on the Date of Kaniska.

Зеймаль Е.В. Кушанская хронология.

3 Kunsti ja kultuuri kohta vaata, M. Rosenfield, The Dynastic... .

- 30 B.N.Puri, India Under... .
- 31 Robert P. Coldman, India Under the Kushanas by B.N.Puri, JAOS, vol. 89, Nr. 2, 1969, lk. 447-449.
- 32 Гульямов Я.Г., Кушанское царство и древняя ирригация Средней Азии, ОНУ, 1968, N° 8, lk. 5 - 13.

I I P T K. V I I T E D

1 Tohhaaride nimi pärineb hiinakeelsest Baktria nimest "Ta-hia" e. "Dahja".

2 Hõimude nimi on võetud hiina kroonikatest, mis oma algkujul on selline 大月氏. Mõned autorid esitavad selle nime kolmesilbilisena "ta-yueh-shih" (Kazuo Enoki) "Да-юечжи" (B.J. Staviski). Esimene silp on tõlgitud "suur" (The Oxford History of India, Oxford, 1964, J.V. Zeimal jt.) Kazuo Enoki ingliskeelne kirjaviis on selline "Yueh-shih", teised autorid kirjutavad "yueh-chi", venekeelne kirjaviis on B.G. Gafurovil "юечж" teistel autoritel "юечж".

3 Гафуров Б.Г., Гурьер ЮНЕСКО, 1969, lk. 3 - 12:32.

4 Hiina allikate kohta vaata, Wylie, JRAS, 1882, lk. 82-115, E. Chavannes, Les pays d'Occident d'après le Wei lio, "T'oung pao", sér. II, vol. VI, Leide, 1905, Les pays d'Occident d'après le Heou Han Chou, "T'oung pao", sér. II, vol. VIII, 1906, Бичурин, Собрание....

5 B.N.Puri, India Under... .

6 The Oxford History..., lk. 147. The History and Culture of the Indian People, The Age of Imperial Unity, Bombay, 1968, lk. 136-137, edaspidi, The Bombay History... . Kazuo Enoki, Hsüeh, Fu-Wang or Wang of the Yüeh-

shih, Memories of the Research Department of the Toyo-Bunko, Nr.26, Tokyo, 1968, lk. 1-2. Толстов С.П., Древний Хорезм, М.1948, lk.242. Веймаль В.Е., Кушанская хронология. Ставиский Б.Я., История таджикского народа, Т.1, М., 1963, lk.345. 346. Между Памиром..., lk.194. Гафуров Б.Я., Великая Цивилизация..., lk.3 - 12.jt.

7 Hõimu jagunemist esitatakse piirkondliku jagunemisena, hiina allikate järgi Heo-mi e. Hieu-mi (Wakan), Shuang-mi e. Chouang-mi (Tsitrāl), Hei-tun e. Hitun e. Hit-houn (Parwan e. Panšiir), Gao-fu e. Kao-fu (Kabul) ja Gui-shuang e. Kuei-shuang, e. Kušana e. Kouei-shouang (piirkond Tsitrāl ja Panšiiri vahel) või hõimusisese jagumisenä, kus iga aru pealikul on tiitel "jabghu".

8 Straboni ja Pompeius Troguse kirjelduste järgi.

9 Толстов С.П., Древний..., lk.242 - 245.

10 J.E.van Lohuizen de Leeuw, Thr"Ssytian" period, Leiden, 1949, lk. 48 - 50.

11 W.N.Tarn, The Greeks in Bactria and India, Cambridge, 1951, lk.284 - 285.

12 B.N.Puri, India Under..., lk. 1 - 7.

13 S.Levi, Notes sur les Indo-Schytes, III, Saint-Thomas Gondopharès et Mazdeo, JA, 9e sér., t. IX, 1897.

14 J.Kennedy, The Secret of Kanishka, JRAS, 1912, lk. 670.

15 B.N.Puri, India Under..., lk. 2.

16 F.W.Thomas, The Cambridge History of India, vol.II lk. 303.

17 S.Konow, CII, 1929, lk.li, Leuman, Zurhordarischen Sprache und Literatur, Strasburg, 1912.

- 18 Purāṇas, Markandeya, toimetanud K.M.Banerji, 1865-1882 ja tõlkinud ning kommenteerinud F.F.Pargiter-Cal, 1888 -1904.
- 19 Mahābārata, Calcutta, 1834 edition ja D.R.Bhandarkar, Oriental Research Institute, Poona.
- 20 B. N. Puri, India Under... ,lk.7.
- 21 M.Rosenfield, The Dynastic... ,lk.7.
- 22 Samas, lk.8.
- 23 Бернштам, А.Н., К вопросу об усун кушан и тохарах, СЗ, 1947, N° 3, lk. 41 - 47.
- 24 Лившиц, В.А., Cusano-Indica, ,Эллинистический Ближний Восток, Византия и Иран. История и филология. Сборник в честь семидесятилетия члена корреспондента АН СССР Пигулевской Н.В., М., 1967.
- 25 Бонгард - Левин Г.М. и Ильин Г.Ф., Древняя Индия, М., 1969. lk.475 -500.
- 26 Miller, F.W.K., Toxri und Kuisan(küisan), SPAW, 1918, lk. 575.
- 27 Bailey, H., Six Indo-Iranian Notes, TPS, 1952, lk. 13 - 64. Samal arvamisel on ka L. Bachhofer, On Greeks and Sakas in India, JAOS, 1941, vol.61, lk. 228.
- 28 Henning, W. B., Surkh Kotal und Kaniska, ZDMG, Bd.115, lk. 75 - 87.
- 29 Zadneprovsky, J.A., History of Central Asian Nomads in the Kushan Period, Abstracts of the Papers by Soviet Scholars, Dushanbe, 1968, lk. 18 - 29.
- 30 Zezenkova, V.J., Some Craniological Materials of the Kushan Times in Central Asia, Abstracts... ,20 - 22.
- 31 Kijatkina, T.P., Craniological Material of the Ethnic Antropology of the Kushanas, Abstracts... ,lk.56-58.
- 32 Zelinski, A.N., Rjčkov, J!G., On the Qestion of the

- Ethnic Antropology of the Kushanas, Abstracts..., lk. 56 - 58.
- 33 Oransky, J.M., On Same Areal Phenomena in the Borderland Between the Indo-Aryan and the Iranian Dialects, Abstracts..., lk. 52 -53.
- 35 Vaata täiendavalt Simonetta, A.M., A New Essay on the Indo-Greeks, the Sakas and the Pahlavas, EW, 1968, mol.IX, Nr.3, Chattattopadhyaya; The Sakas in India, 2. ed. Santiniketon, 1967; Haloun, G., Zur üe-tsi Frage, ZDMG, Bd 91, 1937; Maenchen-Helfen, O. J., The Yue-chih Problem Re-examined, JAOS, 1945, vol.65. Бернштам А.Н., Очерк Истории Гуннов, Л. 1951. Гранитовски Э.Аг, Из истории восточнотранских племен на границах Индии, КСИНА, 1963, №61. Литвинский Б. А., Археологические открытия на восточном Памире и проблема связи между Средней Азией Китаем и Индией в древности, "XXV Международный конгресс Востоковедов М. 1960, Рерих Ю.Н., Память о тохарах в Тибете, КСИНА, № 65, 1964. Иванов И.И., Языковые данные и происхождение кушанской династии и тохарская проблема, НАА, 1967, №3.
- 36 Vaata viide Nr. 7 lk. 9.
- 37 Zürcher, E., The Yue-chih and Kaniska in Chinese Sources, Dk, 1960. Бичурин. Собрание... II, lk. 227,
- 38 Nimi on tuntud müntidel kui "Kudzula Kara Kadfizes (Kusuluka)" Hiina kroonikast kui "K'ieoutsieou k'io e. Chieu-Chiu-Chieh e. Ch'ieu-Chien-Chi-Ch.
- 39 Wima Kadfizes on tuntud müntidel esineva nime "Wima e. Vima e. Vemo e. Oemo Kadfizes'i" järgi. Hiina allikates esineb nimi "Yang-Gao-chence. Yen-kao-ching", kes oli K'ieoutsieuk'io poeg ja järeltulija. Uurijad nimetavad neid vastavalt Kadfizes I ja Kadfizes II.
- 40 Kaniska on tuntud nii müntidel esinevanime kui ka budistlikus kirjanduses esineva ja pealkirjades

esineva nime järgi .

41 Гафуров Б.Г., Курьер ЮНЕСКО,....

42 Ставиский Б.Я., История таджикского....

43 Pealkirjad onkirjanduses märgitud tähe ja aastanumbriga, milles täht "K" tähendab Kaniška aja-arvamist ja väike "a" numbri järel, märgib pealkirja kohta sama aasta pealkirjadehulgas. Pealkirjade kohta vaata, Goswami, K.G., Kosam Inscriptions of (the reign of) Kaniska: The year 2, EI, vol, XXIV, 1938; Vogel, J.Pr., Epigraphical Discoveries at Sarnath, EI, v. VIII 1905/1906.; Lüders, H., Mathura Inscriptions edited by Klaus Janert, 1961; Konow, S., CII, vol. I, 1929, №. lxxiv ja Nr. lxxvi.

44 Kirjandusest Kusaani riigi piiride kohta vaata Banerji, A., Easten Expansion of the Kushan Empire, IHQ, 1951, vol. XXVII, Nr. 4. Põhjapiiride kohta on kõige rohkem kirjutanud nõukogude autorid. Ставиский Б.Я., О северных границах Кушанского Государства, ВДИ, 1961, 1. lk. 108, Между Памиром..., lk. 19, Массон В.М., Хорезм и Кушаны, ЭВ, XVII, 1966. Массон М.Е., К вопросу о северных границах государства "Великих Кушан", ОНУ, 1968, №8, lk. 14 - 25.

45 Banerji, A., Easten Expansion....

46 Gorbunova, N.G., Fergana in the time of the Kushan Kingdom (The Qestion of its Boders), Abstr. ..., lk. 14 - 16.

47 Толстов Б.Я., По следам древне Хорезмской цивилизации, М. 1948, lk. 152 - 153.

- 48 Массон В.М., ЭВ, 1966, lk. 79.
- 49 Ставиский Б.Я., О северных ... , lk. 111.
- 50 Массон В.М., ЭВ, 1966, lk. 83.
- 51 Sprengling, M., Third Century Iran Sapor and Kartir, Chicago, 1953, lk. 14 ja 17; Honigman, B., Maricq, A., Recherches sur les Res Gestae Divi Saporis, MARB?t. XLVII, gasc. 4, Brussels, 1953, lk. 98-110.
- Мандельштам А.М., Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей, Сталинабад, 1953, lk. 85.
- 52 Foucher, A., L'art gréco-bouddhique du Gandhara, Paris, 1905 - 1923, lk. 644.
- 53 Ставиский Б.Я., ВДИ, 1961, N° 1, lk. 111 - 114.
- 54⁵⁴ Массон М.Е. К вопросу о северных..., lk. 14 - 25.

II РТК. VIIITE D

- 1 Толстов С.П., Периодизация древней истории Средней Азии, "Краткие сообщения", вып. 28, 1949, lk. 18 - 29.
- 2 Ставиский Б.Я., История Таджикского..., lk. 354-355.
- 3 Бернштам А.М., Средне азиатская древность и ее изучение за 30 лет, ВДИ, N° 3, 1947, lk. 92 - 93.
- 4 Hiina saadik lahkus Hiinast a. 139 e.m.a. ja Baktriast viimati a. 125 e.m.a., (Zhang-Gian).
- 5 Бичурин Собрание..., lk. 227 - 228.
- 6 Зеималь Е.В. Кушанская хронология., lk. 6 - 7.

- 7 Зеймаль Е.В., Кушанская Хронология..., lk.7.
- 8 Луконин В.Г., Варахран II и Нарсе, ВДИ, N^o1 1964, lk.51. ja Кушано-сассанидские монеты, ЭВ, 1967, lk.16 - 33.
- 9 Sellel diskussioonil käsitleti peamiselt J. F. Fleet'i seisukohta, et " DK=58 " m.a.j., vaata JRAS 1913,
- 10 "Peripulusest " vaata ,R.C. Majumdar, Classical Accounts of India.
- 11 Osa pealkirju on nimetatud "TA" ,mis tähistab "tundmatut aega" ja vastava aasta numbriga, selle ajaarvamise järgi.
- 12 See pealkiri on dateeritud Kaniska aja järgi aastasse 31, vaata, Henning, W.B., The Bactrian Inscriptions, BSOAS, vol. XXIII, 1960, lk.47 - 55, võrdle seda A. Maricq'i dateeringuga ,A. Maricq, La Grande I Inscription de Kaniska et l'épétoetokharien l'anque de la Bactriane, JA, t. CCXLVI, 1958.
- 13 Vaata kokkuvöte Brill, E.J., Papers on... , lk. 404 - 437.
- 14 Зеймаль Е.В., Кушанская хронология.
- 15 Гафуров Б.Г. Великая цивилизация... ja Кушанская эпоха... .
- 16 Ставиский Б.Я., Между Памиром... ja История таджикского... .
- 17 Zhang-Gian'i viibimisest Kesk-Aasias vaata, F. Hirth, The History of Chang-Kien, JAOS, vol. 37, pt. 2, lk. 97 - 98. Бичурин Собрание... , lk. 151.
Aastat 126 pakuvad "The Cambridge History of India", vol. I, "Ancient India", 1922, lk. 566.
Толстов С.П., По следам..., lk. 143.
- 18 Yue-zhi lahkest Hiinast, selle erinevatest tõlgitsustest vaata, G. Haloun, ZDMG.

- 19 Sprengling, M., Third Century Iran... ;E. Honigman, A. Maricq, MARB, 1953; Maricq, A., Res Gestae Divi Saporis, "Syria", t. XXXV, 1956.
- 20 Vaata V.M. Massoni käsitleus, История Афганистана....
- 21 Cunningham, A., Coins of the Kushanas, or Great Yueti, NC, 3^d ser., vol. XII, 1892.
- 22 Массон В.М., История Афганистана... , lk. 162.
- 23 Ghirshman, R., Le problème de la chronologie des Kouchans, - "Cahiers d'histoire mondiale", vol. III, no, 3, Neuchatel, 1957, lk. 689 - 722.
- 24 The Oxford History... .
- 25 Vasudeva on tuntud budistliku kirjanduse järgi, ta nime on indiapärane, teda tuntakse ka müntide järgi. Vasudeva on seotud usuga.
- 26 The Oxford History... , lk. 162 - 163.
- 27 The Bombay History... , lk. 136 - 154.
- 28 S. Konow, CII, 1929, Nr. xxviii.
- 29 India ajaloo esinevad järgmised ajajärgud:
1. Kaliyuga e. Yudhithira, algusaasta 3102 e.m.a. .
2. Wikrama e. Sa-nanda Wikrama Samvat e. Samvat Vikrama e. Sri-Neipa Vikrama Samvat e. Malva, algus a. 58 e.m.a., asutajat ei teata.
3. Aarnanda Vikrama, algus a. 33 m.a.j., asutajat ei teata.
4. Saki ajajärk, algus a. 78 m.a.j., oletatavasti on asutaja üks kusaani kuningatest.
5. Lichchavi, algus a. 111 m.a.j., asutajat ei teata.
6. Chedi ehk Traikutaka Kalachuri, algus a. 248 m.a.j.
7. Guptaa, algus a. 319/320 m.a.j. Tsandragupta poolt
8. Hena, algus a. 448 m.a.j. .
- 30 See on Wei dünastia kroonika, mis käsitleb sündmuse kuni Mingi valitsemiseni a. 227-239 m.a.j.
- 31 Banerji, R.D., The Scythian Period of Indian His-

- tory, IA, vol. XXXVII, 1908; Fleet, J. F., The Qestion of Kaniska, JRAS, 1913; S. Konow, CII, 1929, Nr. lxxxv.
- 32 The Bombay History... , lk. 146.
- 33 Samas, lk. 700 - 701.
- 34 Бонгард-Левин Г. М. и Илин Г. Ф., Древняя Индия.
- 35 B. N. Puri, India Under... , lk. 124 Pealkirja kohta vaata, Boyer, A. M., L'inscription en Kharos-thi du 15 Asadha 136, -JA, 11^e ser., t. V, 1915. D. R. Bhandarkar, Epigraphic Notes and Questions, XXI the Taxila scroll inscription of the year 136, JA, vol. 45, 1916.
- 36 S. Konow, CII, 1929, Nr. xx.
- 37 Samas, lk. xxvi.
- 38 A. M. Boyer, JA, 1915.
- 39 Tölkes" suur kuningas, kuningate kuningas, Jumala poeg".
- 40 S. Konow, CII, 1929, Nr. xxix.
- 41 Esimesena tegi selle oletuse J. E. van Lohuizen de Leeuw, The "Scythian"
- 42 S. Konow, CII, 1929, Nr. xxx.
- 43 Samas, Nr. lxxvi ja Luders, H., Mathura Inscriptions ... §134.
- 44 Chavannes, E., "Foung Pao ", 1905.
- 45 S. Konow, CII, 1929, lk. xciii - xciv ja Kalawan Copper-plate Inscription of the year 134, -JRAS, 1932, hiljem S. Konow loobus sellest hüpoteesist. R. Ghirshman, Chariers d'histoire mondiale, 1957 ja Begram. Recherches archéologique et historiqués sur les Kouchans, Le Caire, 1946, MDFAA.
- 46 Pierre H. L. Eggermont, The Origin of Saka Era, IIJ, vol. 3, 1958, Nr. 3.

- 47 Thomas, E.J., The Life of Buddha, London, 1952, lk. 109 ja Kern, H., Manual of Indian Buddhism Strasbourg, 1968, lk. 31.
- 48 Edaspidi lühend p.B.s. .
- 49 Geiger, W., The Mahavamsa or the Great Chronicle of Ceylon, Pali Text Society, London, 1934.
- 50 Watters, H., On Yuang-Chawang's Travels in India, London, 1904, I, lk. 277 ja Kern, H., Manual of... .
- 51 Pezyluski, J.P., La Légende de l'empereur Asoka, (Asoka Avadāna), Paris, 1923 ja Burnouf, E., Introduction à l'histoire du Bouddhisme Indien, 2me, ed, Paris, 1879, lk. 327.
- 52 Dipavamsa, VII, 1.
- 53 Pierre H.L. Eggermont, IIJ, 1958, lk. 16.
- 54 Kazuo Enoki, Memories... 1968, lk. 1 - 13.
- 55 Teatete kohta, E. Chavannes, "T'oung Pao", 1905. "Hou-hang-shu"-s märgitakse selle sündmuse daatumiks Yuan-ho aja 3. aastat (algus a. 86 m.a.j.) e. Yuang-yuang'i 2. a. (algus a. 90). Teises kirjelduses Yuang-ho 2. a.. Mõlemad kirjeldused on sarnased.
- 56 Chavannes, E., Trois genaux chinois de la dynastie des Han orientaux, "T'oung Pao", VII, 1906, lk. 232.
- 57 Levi, S., Tokharian "B" langue de Kuicha, JA, 1930. lk. 330.
- 58 Karlgren, B., Analytic Dictionary of Chinese and Sino Japanese, Nr. 865.
- 59 autor viitab S. Konowile, kes väidab, et seda kasutati esimest korda brahmi kirjutises kaniska ajal a. 7 ja edaspidi kasutati seda Kaniska järeltulijate poolt. Vaata S. Konow, CII, 1929,

- 60 Niimoodi on seda tõlgitsenud ka H.V.Bailey, Indo-Iranian Studies II, TPS, 1954, lk.145 ja W.B. Henning, ZDMG, 1965, lk.82.
- 61 Kazuo Enoki, Memories..., 1968, lk.11.
- 62 Ghirshman, R., Begram..., lk.107 ja 164.
- 63 Göbl, R., Zwei neue Termini für ein zentrales Datum der Alten Geschichte Mittelasiens das Jahre 1 des Kūsan-Königs Kaniska, -"Anzeigen der phil.-hist. Klasse der Ostterreich, Academie der Wissenschaft", 1964, So.7.
- 64 J.E.van Lohuizen de Leeuw, The "Scythian"..., lk.388.
- 65 J.V. Zeimali, hüpoteesi vaata Зеймаль Е.В., Кушанская хронология. , lk.67.
- 66 Луконин В.Г., ВДИ, 1969, N° 2, lk.20 - 44.

- 67 Nöldke, T., ...Tabari..., lk.18 - 19.
- 68 Kokkuvõtte on koostanud J.E.Zeimal, vaata Зеймаль Е.В., Кушанская хронология, lk.132-133.

I I I P T K. V I I T E D

- 1 Ставиский Б.Я., Между Памиром... ja История Таджикского..., lk.340 - 400.
- 2 Массон В.М., История Афганистана..., lk.157-198.
- 3 Samal järeldusel on ka A.Chunningham, NC, 1892 lk.199 - 248. ja W.W. Tarn, The Greeks in Bactria..

...

- 4 Vaata pikemalt, Массон М.Е., Происхождение
безыменного царя царей-великого спасителя"ТрСАГУ.
нов. сер. вып. XI, 1950. Пугаченкова Г.А., К дис-
куссии о "сотеpe -мeгace"Тр. ТГУ, вып. 295, Ташкент, 1966.
- 5 Пугаченкова Г.А., Халчаян, Ташкент. 1966.
- 6 The Oxford History..., lk. 145 - 156.
- 7 The Cambridge History..., lk. 136 - 154.
- 8 Зеймаль Е.В., Кушанская хронология, lk. 12 - 60.
- 9 Зеймаль Е.В., Кушанское царство по нумизматичес-
ким данным, автореферат. ..., Л. 1965.
- 10 Selle mōtte algatas Göbl, R., Die Münzprägung
der Kuśān von Wima Kadphises bis Bahram IV, "Fi-
nanzgeschichte der Spätantika," Frankfurt-am-Main,
1957, lk. 186.
- 11 Basham, A. L., The Sucession Line of the Kaniska,
BSOAS, vol. XX, 1957, lk. 77 - 89.
- 12 Vogel, J. Ph., EI, 1905/1906, lk. 173.
- 13 Sahni, D. R., Seven Inscriptions from Mathurā, EI,
vol. XIX, 1927/1928, lk. 96.
- 14 S. Konow, CII, 1929, lk. 141.
- 15 Samas, lk. 149.
- 16 Sahni, D. R., Three Mathurā Inscriptions and their
Bearing on the Kushana Dynasty, -JRAS, 1924, lk. 400.
- 17 Ludres, H., A List of Brachni Inscriptions from
the Earliest Times to about A.D. 400 with Exception
of those of Aśoka, EI, vol. X, (1909-1910), Calcutta,
1912, Nr. 141 7.
- 18 Samas, Nr. 161.

- 19 Agrawala, V.S., Catalogue of the Mathura Museum,
4 Architectural Pieces, -JUPHS, vol. 24, 1951, Nr. 1913.
- 20 S. Konow, CII, 1929, Nr. lxxxv.
- 21 Luders, H., EI, 1912, Nr. 38.
- 22 Luders, H., Mathurā Inscriptions..., § 137.
- 23 Luders, H., EI, 1912, Nr. 42.
- 24 Luders, H., Mathurā Inscriptions..., § 42.
- 25 Samas, § 14.
- 26 Samas, § 30.
- 27 Luders, H., EI, 1912, Nr. 76.
- 28 Luders, H., Mathurā Inscriptions..., § 99.

I V P T K. V I I T E D

- 1 Гулямов Я.Г., Кушанское царствоlk. 9.
- 2 Marshall, J., Taxilā, Cambridge, vol. I, 1951.
- 3 Arvatakse, et Ki-pin, "Hou-hang-shu" järgi
vastab Kasmiirile.
- 4 Marshall, J., Taxilā, I, lk. 52.
- 5 Whitehead, R.B., Notes on the Indo-Greeks, NC,
1923, lk. 293 - 343.
- 6 J.E. van Lohuizen de Leeuw, The "Scythian"...,
lk. 375 - 376.
- 7 Kroonika kirjeldab seda riigina, mis asub jõe
kallastel, mille elanikud võitlevadlevantidel, aga
kes on nõrgemad kui yue-zhi'd.
- 8 B.N. Puri, India Under..., lk. 24.

- 9 J.E.van Lohuizen de Leeuw, The "Scythian"...., lk.373.
- 10 V.Smith, The Kushan, or Indo-Scythian, Period of Indian History, B.C.165 to A.D.320, -JRAS, 1903, lk. 31.
- 11 Selle teate kohta vaata McCrindle, J.W., Ancient India, Calcutta, 1902, lk.212.
- 12 B.N.Puri, India Under...., lk. 26.
- 13 E.J.Rapson, Indian Coins, Strassburg, 1898, lk.14; 69 ja 123.
- 14 Васильев Л.С., ВДИ, 1955, № I. lk.108 - 125.
- 15 Pamiiri teedest vaata, Зелинский А.Н., Древние пути Памира, Автореферат, М., 1969.
- 16 "Hou-hang-shu", lk.86 - 90.
- 17 Бабаель А.Д. Крепости и погребельные сооружения древнего Вахана, Автореферат, Душанбе, 1965.
- 18¹³ S.Konow, CII, 1929, Nr.xxx.
- 19 J.E. van Lohuizen de Leeuw, The "Scythian"...., lk. 379.
- 20 S.Konow, CII, 1929. B.C. Bagchi arvates ei kuulu nud Kaniska väike yue-zhi' de hulka. Bagchi, B.C., Presidential Address-Indian History Congress, Ali-gorh Sec.I.
- 21 Rajatarangini of Kalhana, A.Stein, Bombay, 1882, I, 168.
- 22 Kalpanamanditika of Kumakalata, Luders, H., Leipzig, 1926, Ref.Nr. 5.
- 23 Pealkirju "K-3^a" ja "K-3^b" vaata, Luders, H., EI, 1912.

- 24 Peal, S., Si-Yu-Ki. Buddhist Records on the Western World, vol. I, 1906, lk. 50.
- 25 B.N. Puri, India Under..., lk. 28.
- 26 J. Ph. Vogel, La sculptures de Mathurā, - "Ars Asiatica", t. XV, Paris, 1930, lk. xxviii ja Luders, H., EI, 1912, lk. 926.
- 27 S. Konow, CII, 1929, Nr. lxxv.
- 28 Samas, Nr. lxxvi.
- 29 Samas, Nr. lxxxix.
- 30 Sprengling, M., Third Century Iran... .
- 31 Jayaswal, K. P., The Statue of Wima Kadphises and Kushan Chronology, JBORS, vol. VI, 1920, lk. 12 - 22.
- 32 Dikshit, S. K., The Problem of the Kushanas and the Origin of the Vikrama Samvat, ABORI, vol. XXXIII, 1952, lk. 74.
- 33 Sahni, D. R., EI, 1927/1928.
- 34 B. N. Puri, India Under..., lk. 72.
- 35 Гулямов Я. Г., Кушанское царство ..., lk. 11 - 12.
- 36 B. N. Puri, India Under..., lk. 79.
- 36 37 Divyā vadāna, E. B. Cowell & Neil, Cambridge, 1896, lk. 359.
- 38 Divyāvadāna, lk. 291,
- 39 B. N. Puri, India Under..., lk. 79 - 85.

V P T K. V I I T E D

- 1 Юркевич Э.А., Кушанская культура на территории Афганистана, Пакистана и Индии, автореферат, М., 1968.
- 2 Linna endine nimi oli Baktr. Массон В.М. Городища старого Термиза и их изучение, Тр. ТАКЭ т. I, Ташкент, 1940. lk.77 - 84.
- 3 Linna endine nimi oli Kapisa. R.Ghirshman, Begram...(MDAFA), t.XII.
- 4 Marshall, J., Taxilā....
- 5 Growse, F.S., Mathurā... ja Vogel, J.Ph., ASI(AR), 1911/1912.
- 6 B.N.Puri, India Under...., lk. 105.
- 7 Гулямов Я.Г., ОНУ, № 8, 1968.
- 8 Гафуров Б.Г., Кушанская эпоха, lk.4.
- 9 Mrs. C.A.F.Rhys Davids, Notes on early economic conditions in Northern India, JRAS, Oct. 1961.
- 10 Васильев Л.С., Культурные и торговые связи Ханьского Китая с народами центральной и средней Азии ВИМК 1958. Nr.5, lk.49.
- 11 Бичурин Н.Я., Собрание, т. II, lk.151.
- 12 Majumdar, R.C., Classical Accounts...., \$49.
- 13 Rowland, B., The Art and Architecture of Ancient India (Buddhist, Hindu, Jain), Baltimore, (3d ed.) 1967, lk.72.
- 14 Buchthal, H., The Western Aspects of Gandhara Sculpture, PBA, 1945, lk. 151.
- 15 Гафуров Б.Г., Кушанская эпоха ... , lk.3.
- 16 Samas, lk.6.
- 17 B.N.Puri, India Under...., lk. 136 - 160.

L Ü H E N D I D

- ABORI -"Annals of the Bhandarkar Research Institute", Poona.
- ASI - Archaeological Survey of India.
- AR -(Annual Report).
- BSOAS -"Bulletin of the School of Oriental and African Studies(University of London).
- CII - Corpus Inscriptionum Indicarum.
- DK -"Kaniska daatum".
- EI -"Epigraphia Indica", Calcutta- Delhi.
- EW -"East and West", Rome.
- IA -"Indian Antiquary", Bombay.
- IHQ -"Indian Historical Quarterly".
- IIJ -"Indo-Iranian Journal".
- JA -"Journal Asiatique", Paris.
- JAOS -"Journal of the American Oriental Society", New Haven.
- JASB -"Journal of the Asiatic Society of Bengal", Calcutta.
- JBBRAS-"Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society", Bombay.
- JBORS -"Journal of the Bihar and Orissa research society".
- JRAS -"Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland", London.
- JUPHS -"Journal of the United Provinces Historical Society", Lucknow.
- MARB -"Mémoires de l'Academie Royale de Belgique. Classe des lettres". Brussels.
- MDAFA -"Mémoires de la Délégation archieologique francaise en Afghanistan", Paris - Le Caire.
- NC -"Numismatic Chronicle", London.

- PASB - "Proceedings of the Asiatic Society of Bengal", Calcutta.
- PBA - "The Proceedings of the British Academy", London.
- SPAW - "Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaft".
- TA - "tundmatu ajajärk".
- TOCS - "Transactions of the Oriental Ceramic Society". London.
- TPS - "Transactions of Philological Society".
- ZfN - "Zeitrift für Numismatik".
- ZDMG - "Zeitrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", Leipzig, Wiesbaden.
- АН - Академия Наук.
- ВДИ - "Вестник древней истории", М.
- ВИМК - Вестник истории мировой культуры.
- КВ - "Культура Востока".
- КСИНА - "Краткие сообщения Института народов Азии АН СССР", М.
- ОНУ - Общественные науки в Узбекистане.
- НАА - "Народы Азии и Африки".
- САГУ - Среднеазиатский государственный университет, Ташкент.
- ТАКЭ - Термезская археологическая комплексная экспедиция.
- ТГУ - Ташкенский Государственный Университет.
- ЭВ - "Эпиграфика Востока", М.-Л.
- СЭ - "Советская этнография", М.-Л., М.

I Aśvaghosha^x

A --- Buddhacharita .

1. Toimetanud, E.B. Cowell, Oxford, 1893.
2. " E.H. Johnston, Calcutta, 1935.
3. Tõlkinud, E.H. Johnston, Calcutta, 1936.

B Saundarananda .

1. Toimetanud, H.P. Sastri, Calcutta, 1910.
2. " E.H. Johnston, Lahore, 1928.
3. Tõlkinud, E.H. Johnston, Oxford, 1932.

C Sūtrālaṃkāra .

1. Tõlkinud, Kumarajīva.
2. Toimetanud, E. Huber, Paris, 1908.

D Sāriputraprakaraṇa .

1. Katkendeid esitanud, S. Konow, Das Indische Drama, Berlin, 1920.
2. H. Lüders, Bruchstücke buddhistischer Dramen.

II Avadanāśataka.

1. Toimetanud, J.S. Speyer, St. Petersburg, 1902-1909.
2. Tõlkinud, Feer, Annales du Musée Guimet, Paris, 1891.

III Charakasamhitā.

Toimetanud, Kaśinathasastri, 3 köidet.

IV Chien-han-shu.

Vaata, kirjandusest Wylie.

V Dipavamsa.

VI Divyāvadāna.

Toimetanud, E.B. Cowell & Neil, Cambridge, 1896.

VII Hou-hang-shu.

Vaata kirjandusest E. Chavannes, "T'oung Pao", 1907.

VIII Kalpanamaṇḍitika (Kumāralāta).

Lüders, H., Bruchstücke der Kalpanamaṇḍitika des Kumāralāta, Leipzig, 1926.

IX Kālakāchāryakathānaka.

Refereerinud, Zakobi, ZDMG, 34.

X Kalpasūtra.

Tölkinud, G. Bühler, Sacred Book of the East, XXII.

XI Lalitavistara.

1. Toimetanud, Rajendra Lal Mitra, Calcutta, 1877.

2. Tölkinud, Rajendra Lal Mitra, Toimetanud, S. Lefman, Halle, 1902.

XII Mahābhārata.

1. Calcutta, 1834.

2. D. R. Bhandarkar, Oriental Research Institute, Poona.

XIII Mahāvamsa.

The Mahāvamsa or the Great Chronicle of Ceilon, Pali text Society, London, 1934.

XIV Mahāvastu.

1. Toimetanud, Senart, vol. I-III, Paris, 1882-1887.

2. Tölkinud, Jones, London, 1949.

XV Mānavadharmasāstra.

1. Toimetanud, J. Jolly, London, 1877.

2. Tölkinud, G. Bühler, Sacred Book of the East, XXV, Oxford, 1886.

XVI Milindapaṇḥa.

1. Toimetanud, Trencker, London, 1887.

2. Tölkinud, T. W. Rhys Davids, Sacred Book of the East, vols. XXXV ja XXXVI, Oxford, 1890 - 1894.

XVII Purāṇas.

1. Markendeya, toimetanud, K. M. Banerji, 1865-1882.

2. Tölkinud ja anoteerinud, F. F. Pargiter, Calcutta, 1888 - 1904.

3. Viṣṇu, tõlkinud, Wilson, 1840.

XVIII Rājatarāṅgiṇi.

1. Kalhaṇa, toimetanud, A. Stein, Bombay, 1882.

2. Tölkinud, A. Stein, Westminster, 1900.

3. " Pandit, Allahabad, 1931.

XIX Saddharmapundarīka.

1. Toimetanud, Kern ja Bunju Najio, St. Petersburg
1908.

2. Tõlkinud, Burnouf, Paris, 1952,

3. " Kern, Sacred Book of the East, vol.
XXI, 1884.

XX Suśrutamhitā.

Toimetanud, Kunji Lal, 4 köidet.

x

Asvaghosha oli budistlik pühak, kellega on seotud mahajaana tekkimine.

K I R J A N D U S

- Agrawala, V.S., Catalogue of the Mathurā Museum,
4 Architectural Pieces, -JUPHS, vol. 24, 1951.
- Bachhofer, L., On Greeks and Sakas in India, -JAOS,
1941, vol. 61.
- Bagchi, P.C., Presidential address-Indian History
Congress, Aligohr Sec I.
- Bailey, H., Six Indo-Iranian Notes, TPS, 1952.
- Bailey, H., Indo Iranian Studies II, TPS, 1954.
- Banerji, A., Eastern Expansion of the Kushana Em-
pire, IHQ, vol. XXVII, 1951. Nr. 4.
- Banerji, R.D., The Scythian Period of Indian His-
tory, -IA, vol. XXXVII, 1908.
- Bashm, A.L., The Sucession Line of the Kaniska, -
BSOAS, vol. XX, 1957.
- Beal, S., Si-Yu-Ki. Buddhist records on the Western Wo
World, vol. I - II, London, 1906.
- Bhandarkar, D.R., Epicrapic Notes and Questions,
XXI: the Taxila Scroll Inscription of the
year 136, -IA, vol. 45, 1916.
- Bhandarkar, R.G., A Peep into the Early History of
India from the Foundation of the Maurya Dynasty
to the Downfall of the imperial Gupta Dynasty,
B.C. 322-circa 500 A.D., Bombay, 1930 (JBBRAS,
vol. XX, 1897/1900).
- The History and Culture of Indian People, the Age of
Imperial Unity, Bombay, 1968.
- Boyer, A.M., L'epoque de Kaniska, -JA, 9e sér. t. XV, 1900
- Boyer, A.M., L'inscription en Khrosthī du 15 Asha 136,
JA, 11e sér., t. V, 1915.
- Brill, E.J., Papers on the Date of Kaniska, 1960 ,
Leiden, 1968.
- Burnouf, E., Introduction à l'histoire du Bouddhisme
Indien, 2 me ed, Paris, 1879, p. 327.

- Buchthal,^h H., The Western Aspects of the Gandhāra Sculpture, PBA, 1945.
- Bühler, G., New Jaina Inscriptions from Mathurā, -EI, vol. I, 1892.
- Bühler, G., Further Jaina Inscriptions from Mathurā, EI, vol. II, 1894.
- Bühler, G., Epigraphic Discoveries at Mathurā, "The Academy", vol. 49, 1896.
- The Cambridge History of India, vol. I "Ancient India Cambridge, 1922.
- Chattattapadhyaya, S. The Sakas in India, 2ed., Santiniketon, 1967.
- Chavannes, E., Les pays d'Occident d'après le Wei-liao, "T'oung Pao", sér. II, vol. VI, Leide, 1905.
- Chavannes, E., Les pays d'Occident d'après le Heou Han Chou, -"T'oung Pao", sér. II, vol. VIII, 1906.
- Chavannes, E., Translation of Seu-ma-Ts'ien's account, "T'oung Pao", II vol. VIII, 1906.
- Chavannes, E., Les pays d'Occident d'après le Heon-Han, "T'oung Pao", 1907.
- Coldman, R. P., India Under the Kushānas by B. N. Puri, JAOS, vol. 89, Nr. 2, 1969.
- Cunningham, A., Coins of Indian Buddhist Satraps, With Greek Inscriptions, -JASB, vol. 32, 1863.
- Cunningham, A., ASI Report, vol. II, 1871.
- Cunningham, A., Notes on the Gold Coins found in the Ahin Posh Tope, -PASB, 1879.
- Cunningham, A., Book of Indian Eras with Tables for Calculating Indian Dates, Calcutta, 1884.
- Cunningham, A., Coins of the Kushānas, or Great Yueti, NC, 3^d ser., vol. XII, 1892.
- Dikshit, S. K., The Problem of the Kushānas and the Origin of the Vikrama Samvat, -ABORI, vol. XXXIII, 1952.
- The Date of Kanishka. Discussion, -JRAS, 1913, Oct.

- Repoet on the Conference on the Date of Kanishka,
Discussion, 1960.
- Dowson, J., Notes on Bactrian Pali Inscriptions and
the Samvat Era, -JRAS, vol. VII, 1875.
- Eggermont, P. H. L., The Origin of the Saka Era, -IJ,
vol. II, 1958.
- Enoki Kazuo, Hsieh, Fu Wang or Wang of the Yüeh-
shih, Memoris of the Toyo Bunko, NR. 26, Tokyo,
1968.
- Fergusson, J., On Indian ^hCronology, -JRAS, vol. IV, (new
ser.), 1870.
- Fergusson, J., On the Saka, Samvat and Gupta Eras, -JRAS,
1880.
- Fleet, J. F., The Inscriptions on the Piprāwā Vase, -
JRAS, 1906.
- Fleet, J. F., The Question of Kaniska, -JRAS, 1913.
- Fleet, J. F., The Question of Kushanas, -JRAS, 1914.
- Foucher, A., L' Art gréco-bouddhique du Gandhara, T. II,
1922.
- Gardner, P., The Coins of the Greek and Scytic ^hKings
of Bactria and India in the British Museum,
London, 1879.
- Ghirshman, R., Bégram. Recherches archéologique et
historique sur les Kouchans, Le Caire, 1946,
(MDAFA), t. XII.
- Chirshman, R., Le problème de la chronologie des Kou-
chans, -"Cahiers d'Histoire mondiale", vol. III,
1957, Neuchatel.
- Gorbunova, N. G., Fergana in the time of the Kushan
Kingdom (the Question of its Borders), Abstracts
of Papers by Soviet Scholars, Dushanbe, 1968.
- Goswami, K. G., Kosam Inscription of (the reign of)
Kanishka, the year 2, -EI. vol. XXIV, 1938.
- Growse, F. S., Mathura Inscriptions, -IA, vol. VI, 1877.
- Growse, F. S., Mathura¹ A District Memoir, Oudh, 1880,
(2 nd ed.)

- Göbl, R., Die Münzprägung der Kušan von Wima Kadhpises bis Bahram IV, : P. Stiehl, F. Altheim, Finanzgeschichte der Spätantike, Frankfurt-am-Main. 1957.
- Göbl, R., Grundriss einer historischen Paläographie der Kušan-münzen, -"Iranica Antiqua", vol. I, Leiden, 1961.
- Göbl, R., Zwei neue Termini für ein zentrales Datum der alten Geschichte Mittelasiens, des Jahr I des Kušankönigs Kaniška, -"Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreich. Akademie der Wissenschaft", 1964, so. 7.
- Haloun, G., Zur Ue-tsi Frage, -ZDMG, Bd 91, 1937.
- Henning, W. B., The Bactrian Inscription, -BSOAS, vol. X XXIII, 1960.
- Henning, W. B., Surkh Kotal und Kaniška, -ZDMG, Bd 115, 1965.
- Hirth, F., The History of Chang Kien, -JAOS, vol. 37 1917.
- Hoernle, A. F. R., Description of the gold coins and relics found by Mr. W. Simpson in the Ahin Posh Tope, Jelalabad, -PASB, 1879.
- Jayaswal, K. P., The Statue of Wima Kadphises and Kushan Chronology, JBORS, vol. VI, 1920.
- Jayaswal, K. P., Problems of Śaka-Sātavāhara History, JBORS, vol. XVI, 1930.
- Karlgren, B., Analytic Dictionary of Chinese and Sino Japanese, Nr. 865.
- Kennedy, J., The Secret of Kanishka, -JRAS, 1912.
- Kern, H., Manual of Indian Buddhism, Strassburg, 1865.
- Kijatkina, T. P., Craniological Material of the 2nd -1st Centuries B.C. From the Territory of Southern Tajikistan, Abstracts of Papers by Soviet Scholars, Dushanbe, 1968.
- Konow, S., Kharoṣṭhī Inscriptions with Exception of those of Aśoka, CII, vol. II, Calcutta, 1929.

- Konow, S., Kalawan Copper-Plate Inscription of the Year 134, -JRAS, 1932.
- Konow, S., Note on the Eras in Indinaⁿ Inscriptions, - "India Antiqua", Leyden, 1947.
- Leumann, Zur nordarischen Sprache und Literatur, Stra-
sburg, 1912.
- Lévi, S., Notes sur les Indo-Scythes. II Les textes his-
toriques, -JA, 9e sér., t. IX, 1897.
- Lévi, S., Le "Tokharien B" langue de Kuitcha, JA, II
1912.
- J.E. van Lohuizen-de Leeuw, The "Scythian" period, Leide-
den, 1949.
- Luders, H., A List of Brahmi Inscriptions from the
Earliest Times to about A.D. 400 with Excep-
tion of Those of Aśoka, -EI, vol. X (1909 - 1910)
Calcutta, 1912.
- Luders, H., Mathurā Inscriptions, edited by Klaus Ja-
nert, 1961.
- Maenchen-Helfen, Q.J., The Yue-chih Problem Re-exami-
ned, -JAOS, vol. 65, 1945.
- Majumdar, R.C., Classical Accounts of India.
- Majumdar, R.S., Kushan Chronology, -"Journal of the De-
partment of Letters", vol. I, Calcutta, 1920.
- Maricq, A., Honigman, E., Recherches sur les Res Gestae
Divi Saporis, -MARB, t. XLVII, fasc. 4, Brussels,
1953.
- Maricq, A., Res Gestae Divi Saporis, -"Syria", t. XXXV, 1956
- Maricq, A., La Grande Inscription De Kaniska et l'étéo-
-tokharien- l'ancienne langue de la Bactriane,
Ja, t. CCXLVI. 1958.
- Marshall, J. Taxila, Cambridge, 1951, vol. I - III.
- McCrindle, J.W., Ancient India, Calcutta, 1902.
- Müller, F.W.F., Toxri und Kuisan (Kuisan) - Sitzungsber-
ichte der Preussischen Academie der Wis-
senchaften, 1918.

- Nöldeke, Th. Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen versehen, ^{he} Leyden, 1879.
- Oldenberg, H., Über die Datierung der älteren indischen Münz- und Inschriftreihen, ZfN. Bd 8. 1881.
- Oldenberg, H., The Era of the Kanishka, - "Journal of the Pali Text Society.", 1912.
- The Oxford History of India, Oxford, 1964.
- Pezyłuiski, J. P., La légende de l'empereur Asoka, (Asoka-Avadāna), Paris, 1923.
- Phillips, The Connection of St. Thomas the Apostle with India, - IA, vol. 32, 1903,
- Puri, B. N., India Under the Kushānas, Bombay, 1965.
- Rapson, E. J., Indian Coins, Strassburg, 1898.
- Reinaud, M. T., Mémoire sur les commencements, et la fin du royaume de la Mésénie et sur l'époque de la rédaction du Périple de la mer Erythrée, - JA, VI, sér., 1861.
- Rhys Davids, C. A. F., Papers Economic Conditions in Ancient India, - JRAS, 1901.
- Rosenfield, J. M., The Dynastic Arts of the Kushānas, Berkeley - Los Angeles, 1967.
- Rowland, B., The Art and Architecture of Ancient India (Buddhist, Jain, Hindu) Baltimore (3d ed.) 1967.
- Sahni, T. R., Three Mathurā Inscriptions and their Bearing on the Kushana Dynasty, - JRAS, 1924.
- Sahni, D. R., Seven Inscriptions From Mathurā, EI, vol. XXIX, 1927/1928.
- Simonetta A. M., A New Essay On the Indo-Greeks the Sakas and Pahlavas, - EW, vol. IX Nr. 3, 1968.
- Smith, V., The Jain Stupa and other Antiquities of Mathurā, Allahabad, 1901. (ASI New Imperial Series, Nr. 20).

- Smith, V., Chronology of the Kuṣān Dynasty of Northern India, -JRAS, 1902.
- Smith, V., The Kushan, or Indo-Scythian, Period of Indian History, -JRAS, 1903.
- Sprengling, M., Third Century Iran, Sapor and Kartir, Chicago, 1953.
- Stavisky, B.Y., Bongard-Levin, G.M., Central Asia in the Kushan Period, Dushanbe, 1968.
- Zürcher, E., The Yueh-chih and Kanishka in the Chinese sources, Discussion, 1960.
- Tarn, W.W., The Greeks in Bactria and India, Cambridge, 1951.
- Thomas, E., "Academy", 16 Dec. 1874.
- Thomas, E., The Life of Buddha, London, 1952.
- Thomas, F.W., The Date of Kanishka, -JRAS, 1913.
- Thomas, F.W., The Cambridge History of India, vol. II.
- Tolstov, S.P., Dated Dokumentes from Torpak-Kala Palace and the Problem of the "Saka Era" and "Kanishka Era", -Discussion, 1960.
- Vogel, J.Ph., Epigraphical Discoveries at Sarnath, 'EI, vol. VII, 1905/1906.
- Vogel, J.Ph., Explorations at Mathurā, -ASI, (AR), 1911/1912.
- Vogel, J.Ph., La sculptures de Mathurā, "Ars Asiatica", t. XV, Paris, 1930.
- Watters, H., On Yuang-Chavang's Travels in India, London, I, 1964.
- Whitehead, R.B., Notes on the Indo-Greeks, NC, 1923.
- Wylie, Notes on the Western Regions, JRAS, London, 1882,
- Бабаел А.Д., Крепости и погребительные сооружения древнего Вахана, Автореферет..., Душанбе, 1965.
- Бернштам А.Н., К вопросу об усунь/кушан и тохарах, СЭ, 1947, № 3.
- Бернштам А.Н., Очерк истории Гуннов, Л., 1951.
- Бернштам А.Н., Средне азиатская древность и ее изучение за 30-лет, ВДИ, № 3, 1947.

- Бичурин Н.Я. (Иакинф), Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, т. I-III, М.-Л., 1950-1953.
- Бонгард-Левин Г.М. и Н.Г. Ильин, Древняя Индия, Ист. очерк, М. 1969.
- Васильев Л.С., Бань Чао в Западном крае, ВДИ, 1955, № I.
- Васильев Л.С., Культурные и торговые связи Ханьского Китая с народами Центральной и Средней Азии, ВИМК, 1958, № 5.
- Гафуров Б.Г., Кушанская эпоха и мировая цивилизация, Душанбе, 1968.
- Гафуров Б.Г., Великая цивилизация Кушан, Курьер Юнеско, ф. 1969.
- Гранитовский Э.А., Из истории восточностранских имен на границах Индии, КСИНА, 1963, № 61.
- Гулямов Я.Г., Кушанское царство и древняя ирригация Ср. Аз., ОНУ, 1968, № 8.
- Зеймаль Е.В., Проблема кушанской хронологии и монеты, - "Тезисы докладов на юбилейной научной сессии. Государственный Эрмитаж. 1764-1964 (секционные заседания)", Л., 1964.
- Зеймаль Е.В., Кушанское царство по нумизматическим данным, автореферат диссертации ..., Л., 1965.
- Зеймаль Е.В., Кушанская хронология, Душанбе, 1969.
- Зелинский А.Н., Древние пути Памира, Автореферат ..., 1969, М.
- Иванов В.В., Языковые данные о происхождении кушанской династии и тохарская проблема НАА, № 3, 1967.
- Лившиц В.А., Cusano-Indica, - сб. "Эллинистический Ближний Восток, Византия и Иран. История и филология. Сборник в честь семидесятилетия члена-корреспондента Академии Наук СССР Н.В.Пигулевской", М., 1967.
- Литвинский Б.А., Археологические открытия на Восточном Памире и проблема связей между Средней Азией, Китаем и Индией в древности, XXV Международный конгресс востоковедов. Доклады делегации СССР, М., 1960.
- Луконин В.Г., Варахран II и Нарсе (Иран, 70-90-е годы III в.), - ВДИ, 1964, № I.
- Луконин В.Г., Кушано-сасанидские монеты, - ЭВ, т. ХУШ, Л., 1967.

- Луконин В.Г., Завоевания Сасанидов на Востоке и проблема кушанской абсолютной хронологии, - ВДИ (в печати).
- Мандельштам А.М., Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей (с древнейших времен X в.н.р.), Тр. АН ТССР, т. III, 1957.
- Массон В.М., Ромодин В.А., История Афганистана, т. I, М., 1969.
- Массон В.М., Хорезм и Кушаны, ЭВ, № 17, 1966.
- Массон М.Е., Городища старого Тернеза и их изучение, Тр. ТАКЭ, т. I, Ташкент, 1940.
- Массон М.Е., Происхождение "безыменного царя царей - великого спасителя", - Труды САГУ, нов.сер., вып. XI, 1950.
- Массон М.Е., К вопросу о северных границах государства и Великих Кушан", ОНУ, 1968, № 8.
- Пугаченкова Г.А., Халчаян. К проблеме художественной культуры Северной Бактрии, Ташкент, 1966.
- Пугаченкова Г.А., К дискуссии о "сотере мегасе", - Тр. ТГУ, вып. 295 (Археология Средней Азии, вып. VII), Ташкент, 1966.
- Рерих Ю.Н., Память о тохарах в Тибете, КС ИНА, 1969, № 65.
- Ставиский Б.Я., О северных границах кушанского государства, - ВДИ, 1961, № I.
- Ставиский Б.Я., - История таджикского народа, том I. С древнейших времен до V в.н.э., М., 1963, стр. 341-400 (гл. VIII. Средняя Азия в кушанский период).
- Ставиский Б.Я., Между Памиром и Каспием, М., 1966.
- Ставиский Б.Я., и др., Советская археология Ср. Азии и кушанская проблема. Аннот библиография (вып) I 1968, 2 1968.
- Стрелков А.С., Доисламские памятники Термеза сб. "Культура Востока", М., 1928.
- Толстов С.П., и Шишкин В.А., Археология "25 лет советской науки в Узбекистане", Ташкент, 1942.
- Толстов С.П., Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования, М., 1948.
- Толстов С.П., По следам древнехорезмской цивилизации, М., 1948
- Толстов С.П., Периодизация древней истории Средней Азии "Краткие сообщения", вып. 28, 1949.

K O K K U V Ö T E A B S O L U U T S E S T J A S U H T E L I S E S T
K R O N O L O O G I A S T

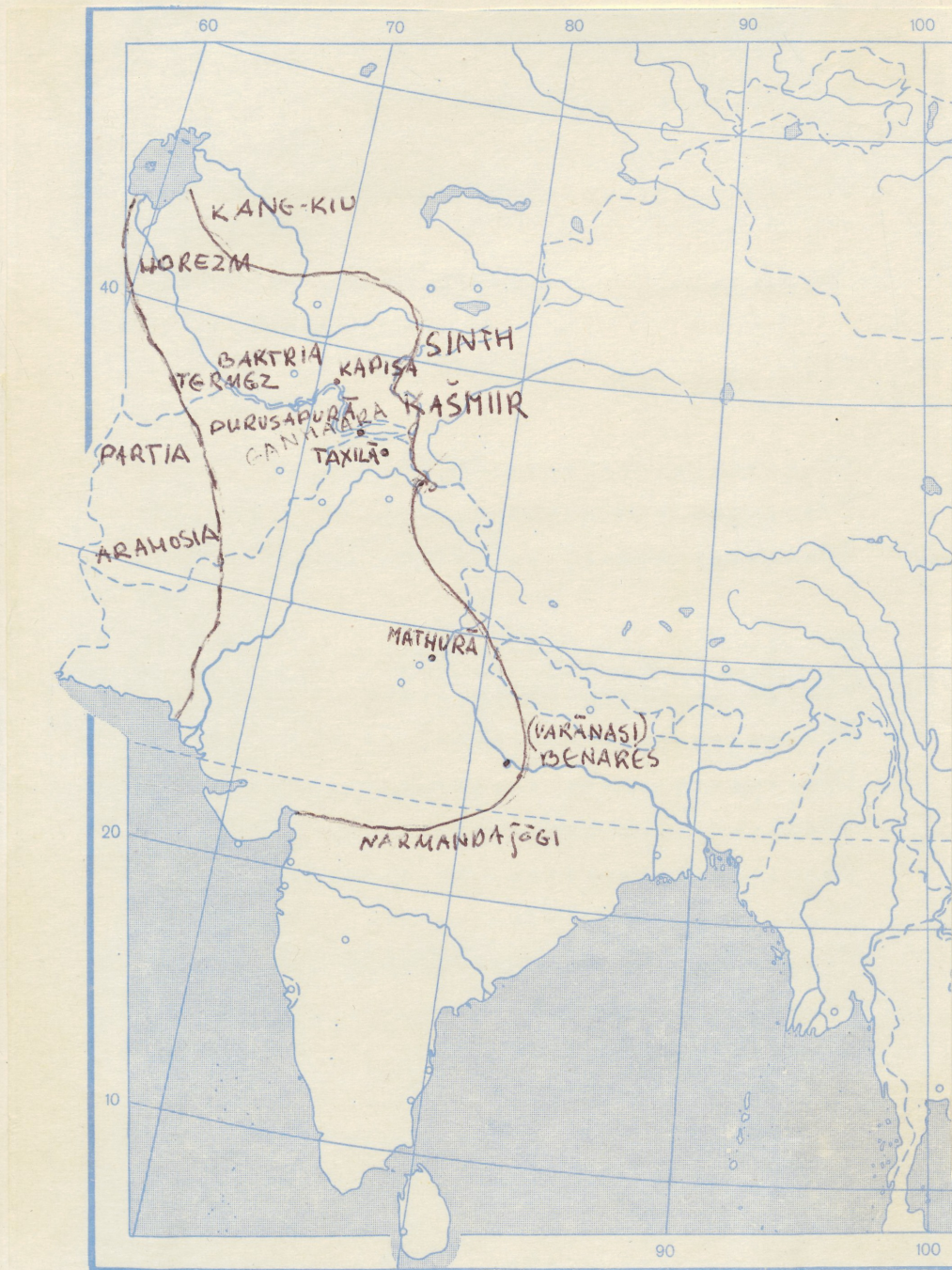
Suhtelise kronoloogia kokkuvõte	Kaniska aja algus algus a.78.m.a.j. J.E.van Lohuizen de Leeuw, 1949.	Kaniska aja algus a. 103 (110). A.K. Narain, 1960.	Kaniska aja algus a.144. R.Ghirshman, 1946; 1957.	Kaniska aja al- gus a.225/230. R.Göbl, 1964.	Kaniska aja algus a.272. D.R.Bhandar- kar, 1900, J.V. Zeimal, 1964.
Pealkiri "tundmatust ajajär- gust" a. 103, Gondofares, 78 - 103 + x a.	a. 20 e.m.a. (14 - 20 aa. e.m.a.)	a.15 m.a.j.(a.11 e.m.a. - a.15 m.a. j.	a.46 m.a.j.		a.181 m.a.j. (155 - 181 + x a.)
Kudzula Kadfizes x+ 122 - 136 + x "tundmatu aeg"	x + 1 a. e.m.a. - - 13 a. m.a.j. + + x aa.	x+ 34- 48 + x aa.	x+ 65- 79+ x aa.		x+ 200- 214+ x aa.
Pealkiri "TA-187(184)" Wima Kadfizes x+ 187(184)+ x aa. "tundmatu aeg"	64(61) a. m.a.j.	99(96) a.	130(127) a.		265(262) a.
Kaniska I aa.1 - 23 Kaniska aeg	78-101 aa.	108-125 aa.	144-167 aa.	225-226 aa. a. 41.Kaniska aeg.	278-301 a.a.
Vasiska 24-28 Kaniska aeg	102-106 aa.	126-130 aa.	168-172 aa.	249-253 aa.	302-306 aa.
Huviska 28-60 Kaniska aeg	106-138 aa.	130-162 aa.	172-204 aa.	254-255(kuni a. 265 noorem)	306-338 aa.
Pealkiri "K-41" Kaniska II Kaniska aeg.	II saj.	a.143	a.185	a.266	a.319
Vasudeva 64-98 Kaniska aeg	142-166 aa. Kaniska II a.219 ("K-41")	147-200 Kaniska II a. 216 (K-41")	208-242 aa.	286-323 aa. ("K-64")=289 a. (Vasudeva II ±325- -356)(Kaniska II ± 325- ?)	342-376 aa.

* Tabel on koostatud J.V.Zeimali poolt, vaata

Зеймаль Е.В., Кушанская хронология, лк. 134-135

Lisa nr.2.

KUŠĀANI IMPERIUM

S I S U K O R D

	lk.
Sissejuhatus.....	2
I peatükk	
Kuśaanide päritolu ja riigi asukoht..	9
II peatükk	
Absoluutne kronoloogia.....	19
III peatükk	
Suhteline kronoloogia.....	44
IV peatükk	
Sise-ja välispoliitika.....	52
V peatükk	
Majandus ja kultuur.....	61
Löppsöna.....	65
Resümee(vene keeles).....	66
Viited	
Sissej.	67
I ptk.	71
II ptk.	76
III ptk.	81
IV ptk.	83
V ptk.	86
Lühendid.....	87
Kirjalikud allikad.....	89
Kirjandus.....	92
Lisad.....	